

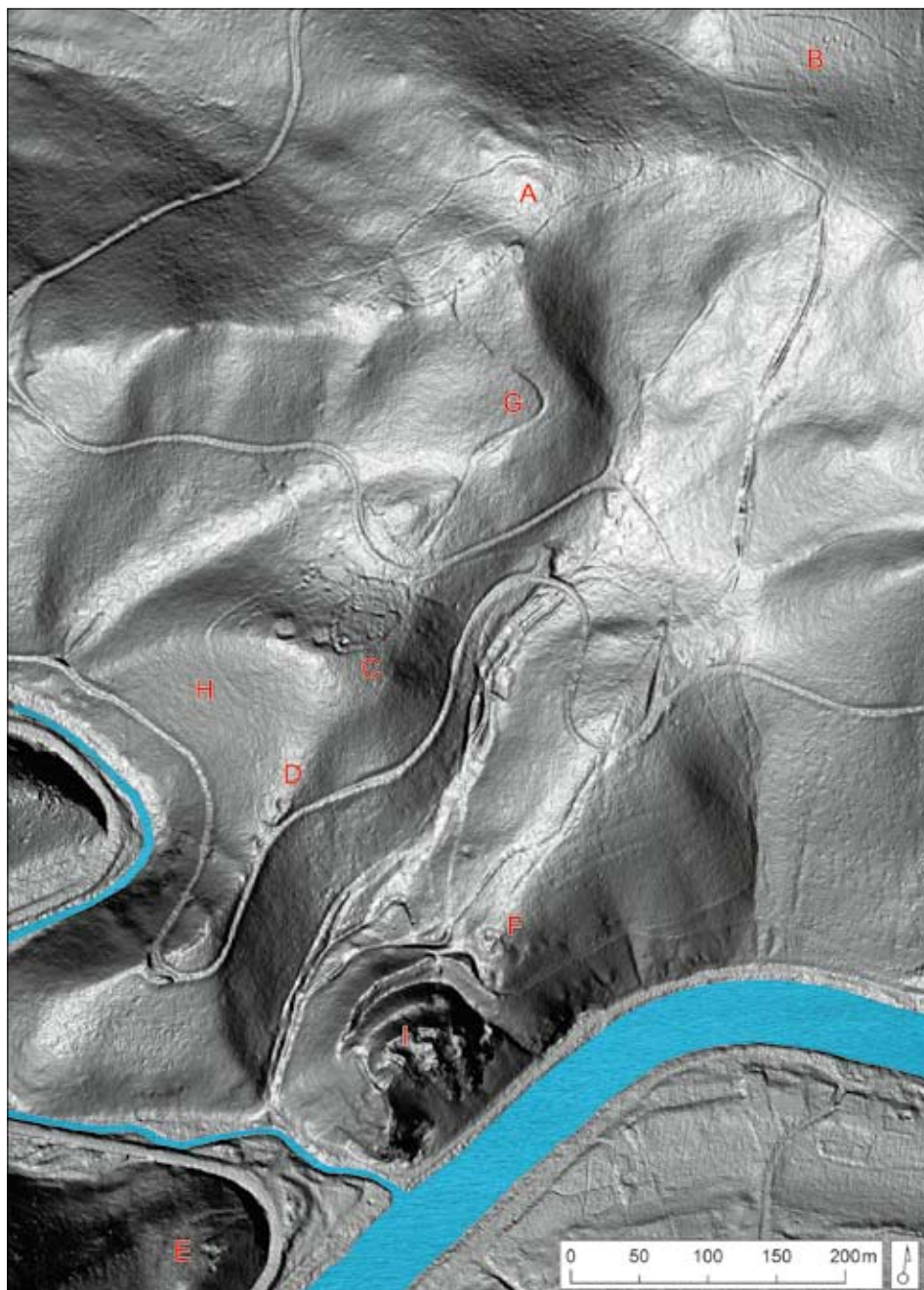
TERÉNNÍ STOPY TROJÍHO OBLEŽENÍ HRADU ZBOŘENÉHO KOSTELCE (1449, 1450, 1467)

JAN KYPTA – FILIP LAVAL – JIŘÍ MAROUNEK – ZDENĚK NEUSTUPNÝ

Terénní pozůstatky středověkých vojenských ležení se poprvé ocitly v zorném poli české archeologie už v 50. letech minulého století. Jejich výzkum ale od té doby postupuje kolísavým tempem. Výsledky vždy začaly rapidně přibývat, když byla čas od času na dané téma zadána diplomová či doktorská práce. Po úspěšných obhajobách však zájem opakovaně opadal. Přesto se dnešní poznání památek tohoto druhu jeví jako poměrně pokročilé. Za tím ale vlastně stojí i nepříliš rozsáhlá pramenná základna.

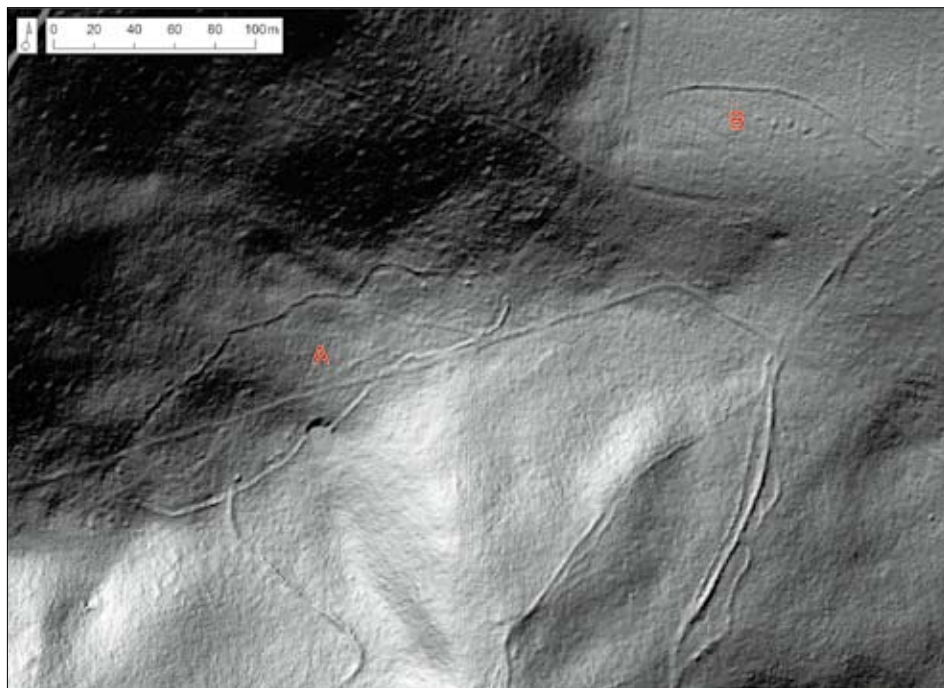
V celkové množině dosud evidovaných dokladů naprosto převažují stopy aktivit obléhatelů opevněných sídel, prakticky výhradně hradů. Naproti tomu jen minimálně jsou zastoupeny pozůstatky polních (pochodových) táborů v úzkém slova smyslu, což pochopitelně neodráží dávnou realitu, nýbrž odlišné možnosti dochování. Dosud zjištěné terénní doklady krátkodobých vojenských ležení středověkého stáří na území České republiky spadají bez výjimky do 15. století. Jejich chronologická řada se zhušťuje ve dvou úsecích. První odpovídá průběhu husitské revoluce, druhý se kryje s volně navazující domácí válkou poděbradské éry.

Lokality s pozůstatky obléhacích prací se víceméně rovnoměrně rozprostírají na území Čech, v mnohem menší míře jsou evidovány na Moravě. Tím víc na celkové mapě výskytu vynikne jediná prostorová koncentrace, jejíž osu tvoří dolní tok řeky Sázavy. Přímo nad její hladinou či v nepříliš velkém odstupu se nachází čtveřice hradů – Zbořený Kostelec, Konopiště, Stará Dubá, Český Šternberk –, v jejichž okolí se dochovaly pozoruhodné terénní stopy vojenských

Obr. 1: Okolí hradu Zbořeného Kostelce (okres Benešov), digitální model terénu: A–E subkomplexy obléhacích prací; F – terénní reliktů nejasného původu; G, H – cesty související se středověkými vojenskými aktivitami; I – hrad (na podkladě dat ČÚZK zpracoval J. Marounek, 2016).

kampaní poděbradského období. Všem čtyřem uvedeným lokalitám se už dostalo pozornosti ze strany archeologie. Důvod, proč se znovu vracíme k jedné z nich, je přesto nasnadě.

Obr. 2: Obléhač práce v okolí Zbořeného Kostelce, digitální model terénu subkomplexů A a B (na podkladě dat ČÚZK zpracoval J. Marounek, 2016).

Prvoplánově se můžeme zaštitit překotným technickým pokrokem, konkrétně v oblasti digitálního modelování krajinného reliéfu za pomoci leteckého laserového skenování. Dosažená kvalita trojrozměrného zobrazení zemského povrchu během velice krátké doby proměnila terénní průzkum (nejen) archeologických lokalit v míře před několika málo lety nepředstavitelné. Digitální modely nejenže poskytují názorný a přesný nadhled při samotném průzkumu, ale rychle došly uplatnění i při zpracovávání obrazové složky následných publikací. Zavádění nových metod průzkumu do praxe však nezřídka sklouzne k samoučelnosti. Pevně věříme, že takový dojem nevzbudí námi provedená dokumentace obléhač prací u Zbořeného Kostelce (okres Benešov), byť naprostou většinu terénních reliktní dosavadní badání bralo v potaz. Bylo totiž načase pořídit podrobné a přesné zákresy všech dosud v dané lokalitě zjištěných terénních stop dávných vojenských akcí. V předkládaném článku se následně pokoušíme o jejich funkční interpretaci a komparaci s analogickými objekty z téhož období. V samém závěru se kromě jiného vyjadřujeme k absolutní dataci.

Při pozemní měřičské dokumentaci jednotlivých subkomplexů obléhač prací v okolí Kostelce nám jako základní pomůcka pokaždé sloužil digitální model terénu. Jelikož se ale na něm terénní relikty projevují v různé míře „čitelnosti“, všechny složitější prostorové struktury objektů jsme nezávisle měřili v geodeticky vytyčených čtvercových sítích a zakreslili do polních plánů v měřítku 1 : 200. U objektů dlouhého liniového charakteru, což se týká hlavně obvodových náspů a zářezů cest, jsme detailněji dokumentovali jen vybrané úseky; k jejich celkovému zobrazení představoval digitální model terénu dostatečně kvalitní podklad.

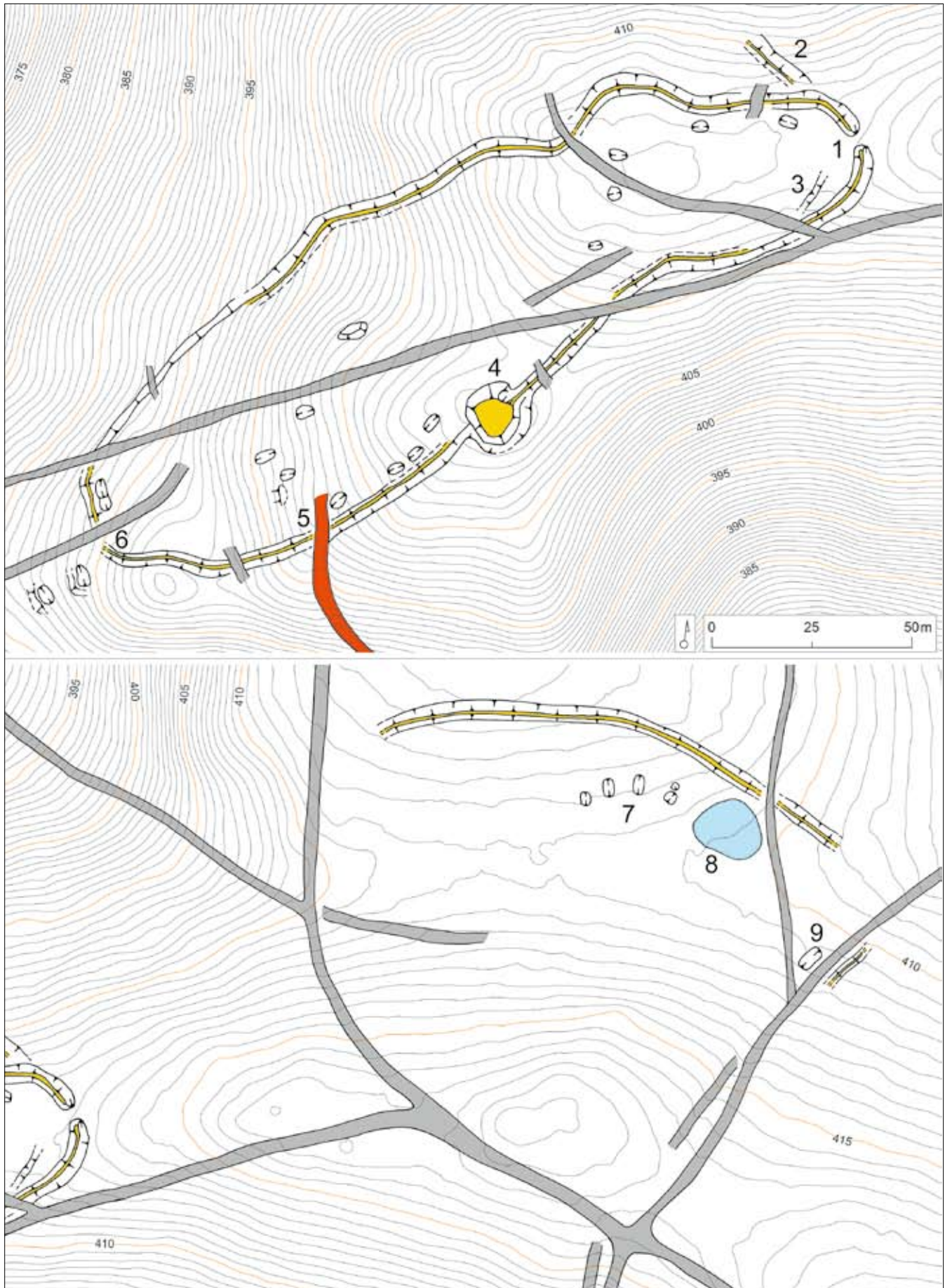
PÍSEMNÉ PRAMENY

Stranou ponecháme většinu písemných pramenů k dějinám hradu, souhrnně probraných jinými autory (Úlovec 1995; Záruha 2004; Razím 2016). Zaměříme se jen na závěrečnou etapu, kterou nejpodrobněji zmapoval J. Úlovec, z jehož citované rukopisné práce vycházíme.

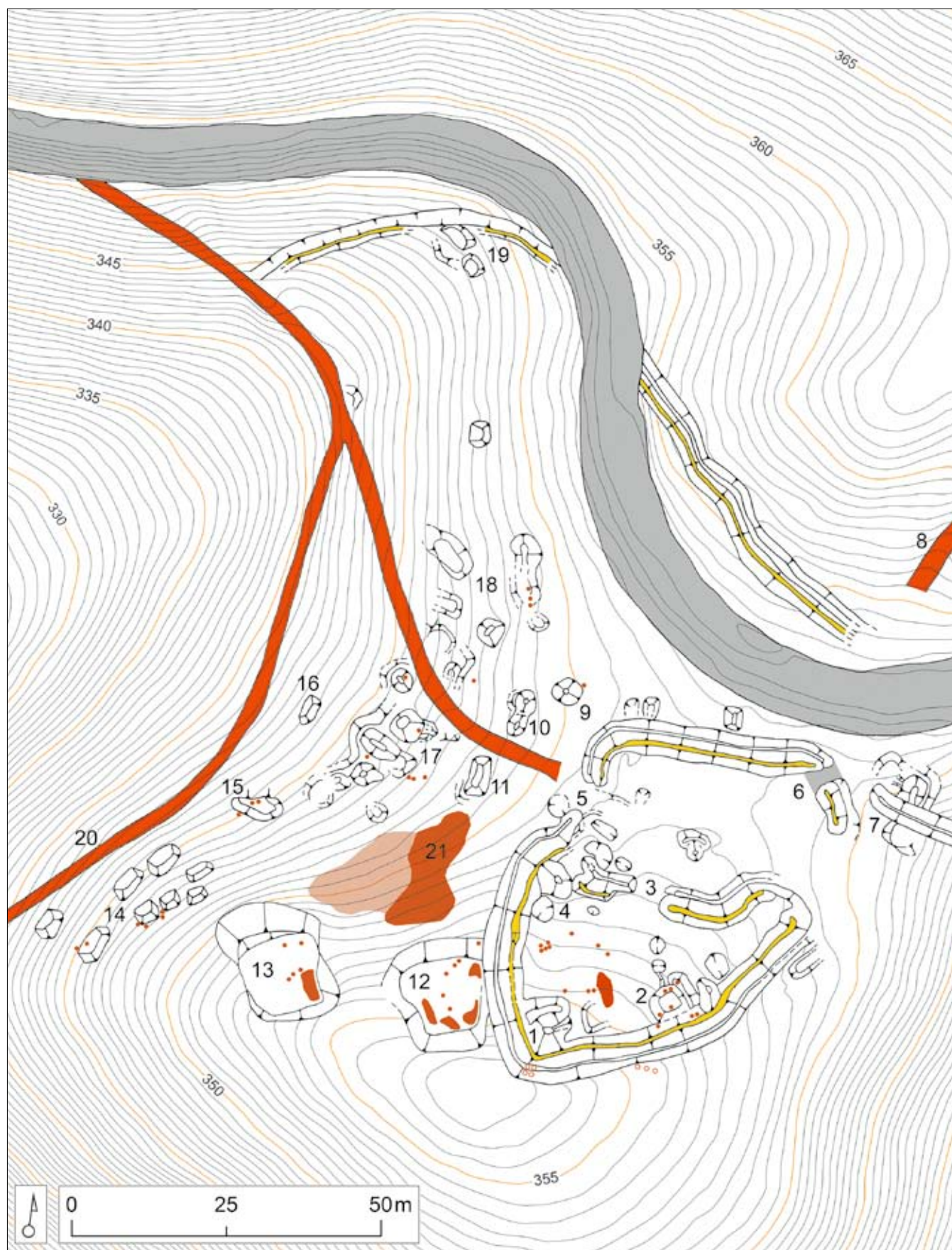
V lednu 1443 prodává Jan z Kostelce, přesídlivší na nedaleký hrad Líšno, hrad Kostelec a okolní vesnice Kunešovi Rozkošovi z Dubé (AČ III, 526), který poté v pramenech opakovaně vystupuje s domicilem na Kostelci. V domácí válce 40. let stál Kuneš na straně odpůrců zemského správce Jiřího z Poděbrad. Poté, co poděbradská strana roku 1448 plně ovládla Prahu, se její pozornost soustředila na odbojné šlechtice, v prvním sledu mimo jiné právě

na Kuneše. V březnu 1449 ke Kostelci přitáhlo vojsko pod vedením Zdeňka Konopištského ze Šternberka, jemuž posléze přišly na pomoc i oddíly Jana Parduse z Vrátkova a Zdeňka Kostky z Postupic (SLČ, 171; LOR IV, 32). O významu kampaně proti Kunešovi svědčí fakt, že se jí osobně zúčastnil i Jiří z Poděbrad; 29. března 1449 z ležení obléhatelů zaslal list Oldřichovi z Rožmberka a dalším šlechticům (LOR IV, 33–34). Obléhatelé však po relativně krátké době odtáhli, aniž by se jim podařilo hrad dobýt. O důvodech nezdaru vojenské akce můžeme jen spekulovat. Pomyslný pohár hořkosti však útočníci ještě měli vypít až do dna. Když voje obléhatelů na přelomu března a dubna táhly od Kostelce, udeřily na ně oddíly vyslané z Kolína, kam předtím soustředili své síly Poděbradovi odpůrci. V nastalé bitvě utrpěli stoupenci zemského správce citelnou porážku (SLČ, 171). Není proto divu, že krátce na to, konkrétně 10. dubna, došlo k uzavření smlouvy o příměří po dobu jednoho roku mezi poděbradskou stranou a Oldřichem z Rožmberka a jeho přívrženci, včetně Kuneše Rozkoše z Dubé (LOR IV, 39–43).

Pán na Kostelci i nadále setrval mezi straníky jihočeského magnáta, tedy v tzv. Strakonické jednotě. V březnu 1450 nechyběl mezi zakládajícími členy politického a vojenského spolku, který sjednotil Rožmberkovo křídlo se saským vévodou Fridrichem a jeho spojenci (LOR IV, 171–173). Smluvní strany se zavázaly k vzájemné pomoci pro případ střetu s vojskem Jiřího z Poděbrad. Text smlouvy byl v dubnu téhož roku ještě upřesněn, přičemž mezi účastníky opět figuruje Kuneš Rozkoš z Dubé (LOR IV, 178). Poděbradova strana zareagovala velice pohotově. Cenné svědectví v daném směru přináší list saského vévody z 16. května, adresovaný Oldřichovi z Rožmberka (LOR IV, 206–207). Zpravuje ho, že již 14. května vytáhly jeho oddíly k Mostu, a to z důvodu, aby ulehčily českým šlechticům, tísněným sbory Jiřího z Poděbrad. V listu, který má charakter odpovědi, je konkrétně uvedeno, že jde

Obr. 3: Obléhací práce v okolí Zbořeného Kostelce, celková situace subkomplexů A (nahore) a B (dole): žlutá – koruny liniových náspů; šedá – mladší cesty; oranžová – středověká cesta; modrá – mokřad (zaměření a kresba autoři, 2015–2016).

Obr. 4: Obléhací práce v okolí Zbořného Kostelce, celková situace subkomplexu C: žlutá – koruny liniiových násipí; šedá – mladší cesty; oranžová – středověké cesty; hnědá – kumulace prakových projektilů (světle hnědá – nižší koncentrace); hnědé body – jednotlivé prakové projektily; hnědé kroužky – novodobě přemístěné prakové projektily (zaměření a kresba autoři, 2015–2016).

o reakci na započaté dobývání Kunešova hradu Kostelce, o kterém vévoda obdržel zprávu právě od Oldřicha. V listu je konkrétně uvedeno, že obléhání probíhá velmi tvrdě a s nasazením děl a praků („mit buchssen und bleyden“). Projevená snaha spojenců však Kunešovi v posledku nepomohla. Kostelec padl 23. května, přičemž závěru obležení se zúčastnil sám Jiří z Poděbrad (SLČ, 172; *Urbánek 1918*, 436; *Sedláček 1927*, 42). O velké vojenské síle, soustředěné v kampani proti Kunešovi, výmluvně svědčí celá řada opovědních listů českých šlechticů, adresovaných Oldřichovi z Rožmberka. Odeslány byly 21.–23. května přímo – jak je výslovně uvedeno – z tábora u Kostelce (LOR IV, 215–220). Na obléhání, které si celkově vyžádalo tři až čtyři týdny, se podílela i pražská hotovost (*Urbánek 1918*, 432, 436). Jiří z Poděbrad předal dobytý hrad Zdeňkovi Konopištskému, jenž jej nechal pobořit (SLČ, 172).

O osudu kosteleckého panství se dozvídáme ze zápisu z Kateřinského sněmu konaného v Praze na přelomu let 1450 a 1451 (AČ II, 289–290). Bylo rozhodnuto, že zboží nebude vráceno Kunešovi Rozkošovi, ale po rozdělení případně šlechticům, kteří se podíleli na dobytí hradu. Kunešovi ovšem bude zabraný majetek kompenzován sumou 1550 kop českých grošů. Rozhodnutí sněmu ve věci kosteleckého panství v následujících letech odsouhlasil Ladislav Pohrobek. Že díl s vlastním hradem a dalšími majetky připadl Zdeňkovi Konopištskému, král potvrdil roku 1453 (AČ XXXVII/2, 894).

Do vysoké politiky vstupuje hrad Kostelec ještě jednou, a sice v souvislosti se znovu naplno rozhořelou domácí válkou, na jejímž počátku stála volba Jiřího z Poděbrad českým králem. Zdeněk ze Šternberka se stal vůdčím představitelem tzv. Zelenohorské jednoty, spolku ustaveného roku 1465 a namířeného proti kališnickému vladaři. Měření sil král načasoval na přelom dubna a května 1467, kdy zorganizoval zcela mimořádnou vojenskou kampaň. Jemu věrné sbory naráz a ve výsledku úspěšně oblehly sedmero hlavních hradů protivné strany – Roudnici, Helfenburk (u Úštěka), (Český) Šternberk, Konopiště, Lišno, Kostelec nad Sázavou a (Velký) Vřešťov – i další méně významné hrady a tvrze (SLČ, 194). Z téže zprávy letopisce mimo jiné vyplývá, že dobytí Kostelce si vyžádalo přibližně tři měsíce. Přesněji řečeno, autor uvádí, že nejméně čtvrt roku trvalo dobývání Roudnice, a poté padl i Kostelec; Roudnice byla obléhatelům vydána 12. července (AČ V, 298–299). V dalším sledu se Poděbradovy oddíly zmocnily Lišna a Šternberka. Hrad Kostelec se dobytím roku 1467 natrvalo proměnil v ruinu.

Pro nás důležitá, ale sotva řešitelná otázka zní, jak intenzivně se v průběhu zhruba tříměsíční kampaně v roce 1467 bojovalo o Kostelec. Není pochyb, že sbory Jiřího z Poděbrad a jeho přívrženců se zpočátku nejvíce soustředily na dobytí strategicky a symbolicky nejdůležitějších pevností svých protivníků. K takovým hradům Kostelec, pobořený roku 1450 a v polovině 60. let narychlo upravovaný, nespíš nepatřil (srov. *Razím 2016*). Nabízí se tedy předpoklad, že jeho obléhání zpočátku trvalo jen jako jakási blokáce zdejší posádky mocného Šternberka. A teprve po dobytí důležité Roudnice nabralo na intenzitě. Dlužno též dodat, že obléhání sousedního a mnohem významnějšího Konopiště, které jistě vázalo nemalou část Poděbradových oddílů, se vleklo přes rok (*Meduna 1994*).

I v tomto případě šlo hlavně o blokaci protivníka, o čemž ostatně svědčí opakovaná příměří.

DOSAVADNÍ POZNÁNÍ

Ačkoli jsou terénní stopy obléhání v okolí Kostelce dochovány v několika polohách a pokaždé vcelku zřetelně (obr. 1), ze strany odborníků došly pozornosti poměrně pozdě. Navíc je třeba dodat, že jednotlivé subkomplexy byly zjišťovány postupně, s prodlevami v rádech desetiletí. První popisy pozůstatků obléhacích prací u Kostelce přinesli regionální badatelé, jimž padly do oka nejvýraznější v terénu patrné relikt, které níže vedeme jako subkomplex C (stručně *Šobíšek 1946*, 21; obsažněji *Berka 1967*, 43–50). Chronologicky uspořádaný výčet odborné literatury uvozuje stěžejní kompendium *České hrady* (Menclová 1972, 365). Zde ovšem nalezneme jen stručnou zmínku, nadto pouze o zahlobenínách při vnější hraně hradního příkopu, námi označených jako subkomplex F. Byť interpretaci těchto objektů coby pozůstatků obléhacích prací přijalo i mladší bádání (*Meduna 1984*; 1986), níže se pokusíme zdůvodnit, proč takový závěr považujeme za nepravděpodobný.

Skokový posun v poznání nastal v 80. letech, kdy P. Meduna v rámci přípravy diplomové práce na téma obléhací práce v pozdním středověku zaměřil pozornost mimo jiné právě na skupinu hradů v dolním a středním Posázaví, o které byly svedeny bitvy v poděbradském období. V okolí Kostelce zjistil a podrobně prozkoumal celou řadu terénních útvarů, které v naprosté většině důvodně spojil s trojicí pokusů o dobytí. Poznatky o zdejších dokladech obléhacích prací nejprve publikoval v samostatném článku (*Meduna 1984*). Následně výsledky průzkumu v okolí Kostelce zahrnul do diplomové práce, koncipované jako přehled v té době známých pozůstatků obléhacích prací na území celých Čech (*Meduna 1986*). Co se týče předmětné lokality, autor v odstavci dvou let nejen důkladněji zhodnotil terénní relikt, ale také předložil jejich přesnější plánovou dokumentaci, kterou navíc rozšířil i o objekty, jimž v předchozím článku věnoval jen okrajovou pozornost. Tím spíš lze litovat, že Medunova diplomová práce jako celek zůstala v rukopise. Dlužno dodat, že autor vyjma dvou poloh, které níže vedeme jako subkomplexy A a B, podchytil všechny dnes známé terénní stopy po činnosti obléhatelů v okolí Kostelce.

P. Meduna se k problematice středověkých obléhacích prací ještě jednou vrátil, a sice v monografickém článku o pozoruhodných objektech v okolí Konopiště (*Meduna 1994*). Na několika místech zmiňuje i analogické terénní útvary u nedalekého Kostelce, datovatelné ostatně do téhož období. Navíc je zde publikována přesnější verze plánu nejvýraznější skupiny objektů (níže jako subkomplex C), ovšem po velkém zmenšení a grafickém zjednodušení. Sluší se připomenout, že Medunův článek o terénních útvarech v okolí Konopiště dodnes představuje pevný základ studia obléhacích prací poděbradského období. Autorovy závěry budou samozřejmě i nám východiskem při celkovém zhodnocení výsledků průzkumu v okolí Kostelce.

Na Medunova zjištění navázali dva badatelé, shodou okolností také v rámci přípravy diplomových prací o terénních stopách středověkých vojenských akcí. Ke Kostelci

Obr. 5: Obléhačské práce v okolí Zbořeného Kostelce, celková situace subkomplexů D (vlevo) a E (uprostřed), F (vpravo) – terénní úpravy nejasného účelu: šedá – mladší cesty; oranžová – středověká cesta (zaměření a kresba autoři, 2015–2016).

nejprve obrátila pozornost J. Richterová, která jako první pořídila plán tábora severně od hradu, jenž P. Medunovi unikl. Její objevná diplomová práce také zůstala v rukopise (Richterová 2003). Naposledy se předmětnou lokalitou zabýval P. Koscelník, který se v daném případě soustředil na analýzu prostorových vazeb jednotlivých subkomplexů obléhačských prací vůči hradu (Koscelník 2010). I jeho diplomová práce jako celek zůstala v rukopise. Nicméně stala se základem článku, který jako první přináší přesný celkový plán terénních stop činnosti obléhatelů v okolí Kostelce, neboť je vytvořen na základě dat leteckého laserového skenování (Koscelník 2013a). Autor současně poprvé publikoval i plán vojenského ležení (subkomplex A), porýžený J. Richterovou. Pro úplnost ještě dodejme, že Kostelec je připomenut v souhrnných člancích o obléhačských pracích v českých zemích (Durdík 2006; Mazáčková 2008).

Sečteno a podtrženo, o poznání hmotných dokladů trojího obležení Kostelce se stěžejní měrou zasloužili P. Meduna a J. Richterová. Oběma náleží uznání zvláště za svépomocně vyhotovenou plánovou dokumentaci, která se vyznačuje – s přihlédnutím k faktu, že oba nepostupovali geodetickými metodami – poměrně vysokou kvalitou.

TERÉNNÍ STOPY OBLÉHÁNÍ

Hrad Kostelec rozložený na nepříliš velkém skalnatém výběžku přímo nad hladinou Sázavy kdysi jistě působil impozantně. Daná poloha v době založení splňovala strategické nároky. V 15. století, v éře prudkého rozvoje vojenské taktiky a výzbroje, se však plně ukázaly slabin y celkové terénní konfigurace. V blízkém okolí se totiž nachází několik vůči hradu stejně vysokých nebo i podstatně vyšších poloh, které začaly představovat smrtelné nebezpečí zvláště při nasazení lafetovaných palných zbraní a rozměrných vrhacích strojů. Není proto divu, že v okolí Kostelce zjišťujeme hned několik subkomplexů se stopami středověké militární činnosti. Všechny (spolu s hradem) nalezneme na pravé straně Sázavy, kde se přímo od říčního břehu zvedají poměrně strmé svahy, které

při relativně malém vzdálenostním odstupu záhy přesahují hradní ostroh.

Zcela jiná je terénní konfigurace na levém břehu Sázavy. Řeka tu vytvořila rozlehlou plochou terasu. Přímý útok z této (jihovýchodní) strany vylučovalo nejen široké řečiště, ale i vysoká skalní stěna, nad kterou se vypíná hrad. Navíc by rovinatý povrch říční terasy dovozoval jen málo účinné ostřelování hradu, a to nanejvýš z těžkých vrhacích strojů. Nasazení děl tu bylo kvůli výškovým poměrům prakticky vyloučeno.

Na první pohled ale může zarazit, že ve svahu, který se zvedá přímo od hradního ostrohu severovýchodním směrem, nenalezneme vůbec žádné terénní útvary, které bychom mohli jednoznačně ztotožnit s vojenskými akcemi z poloviny 15. století. Vysvětlení může být dvojí. Buď zde terénní stopy obléhatelů zanikly v důsledku různých novodobých zásahů (poměrně úzký hřbet je poznamenán několika zářezy cest), anebo daný prostor nebyl výhodný pro vedení ostřelování. Protože se svah zpočátku příliš prudce zvedá a jeho podélný profil je poté dosti vyklenutý, ve vzdálenosti 200–300 m, odkud by případně bylo výhodné vést palbu, je hrad špatně viditelný. Pro obléhatele byl jistě výhodnější terénní hřbet severozápadně od hradu, odkud mohli ostřelovat (a pozorovat) velkou část jeho vnějšího opevnění i vlastní jádro. Zde ostatně zjišťujeme stopy jejich činnosti ve dvou polohách.

K dochování terénních stop činnosti obléhatelů zásadní měrou přispělo kompletní zalesnění členitého terénu na pravé straně řeky. Dlužno ale dodat, že právě lesní hospodaření v současnosti představuje vážný problém z hlediska památkové péče. Jako příklad může sloužit subkomplex C. V letech 1983–1984, kdy tu prováděl průzkum P. Meduna, byla daná poloha pokryta vzrostlým lesem. V roce 1985 však došlo k těžbě dřeva a zřízení lesní školky (Meduna 1994, 249), která na více jak dvě desetiletí „neprodyšně“ zakryla většinu terénních útvarů. Teprve v posledních pěti letech, když stromy odrostly a místy byly i prořezány, jsme mohli znovu zkoumat všechny objekty a zjistit míru recentního narušení. Naštěstí se ukázalo, že rozsah škod je rela-

tivně malý. Nicméně na několika místech došlo k citelnému ponížení liniových fortifikací, což lze zjistit při srovnání starší a aktuální dokumentace.

SUBKOMPLEX A

Svah stoupající severně od hradu vrcholí poměrně širokým hřbetem, který nese pomístní název Hradečnice. V severovýchodní části tohoto hřbetu se nacházel rozlehlý ohrazený areál nepravidelného oválného půdorysu, jehož obvod dnes vyznačuje průběžný, sice nízký, ale dobře patrný násep s vnějším příkopem. Vůči hradnímu jádru je tato opevněná poloha vzdálena přibližně 550 m a převýšena kolem 100 m. Násep obíhá plochu o výměře 1 ha. V prostoru subkomplexu probíhá výrazný zlom terénního hřbetu; severovýchodní třetina ohrazené plochy je víceméně vodorovná, ostatní část se nachází ve svahu orientovaném k jihozápadu.

Obvodový násep, vysoký vůči vnitřní patě 0,2–0,7 m a v základně široký 1–1,5 m, je z vnější strany lemován mělkým příkopem, spíše žlabem o maximální šířce 1,5 m a maximální hloubce 0,7 m. Místy je násep sotva zřetelný; v některých úsecích lze pozorovat jen žlab, který v jihozápadním svahu přechází v nízký terasový stupeň.

Výrazně protažená ohrazená plocha zhruba respektuje terénní konfiguraci. Slovo „zhruba“ je na místě, neboť obvodový násep v některých (i poměrně dlouhých) úsecích neprobíhá – jak bychom očekávali – po hranách terénního hřbetu, ale udržuje si vůči nim odstup třeba i 5 m. Tato skutečnost se nám z fortifikačního hlediska jeví jako přehmat. Severovýchodní úsek ohrazení se několikrát zalamuje, aniž by bylo jasné proč; tvary zákrut nekorespondují s terénní konfigurací (resp. s průběhem vrstevnic) ani nejsou dostatečně vyklenuté, abychom je mohli označit za flankovací prvky. Na první pohled zvláštní je celková situace na jihozápadním konci subkomplexu, kde se ohrazení doslova vyhybá mírné přirozené kupě na hraně terénního zlomu; kupa se nelogicky nachází těsně mimo ohrazenou plochu.

Hlavní půdorysná osa opevněné plochy, probíhající přibližně ve směru jihozápad – severovýchod, v podstatě odpovídá ose hřbetu. Jelikož je ale ohrazena jen část z temena návrší, bylo nutné po obou stranách vybudovat příčné úseky opevnění. Severovýchodní čelní úsek ohrazení je v půdorysu zaoblen a bez výrazného zalomení přecházejí v obě dlouhé podélné linie ohrazení. Situace na opačné

Obr. 6: Obléhací práce v okolí Zbořeného Kostelce, subkomplex A, výrazný kuželovitý násep v linii obvodového náspu, pohled od severovýchodu (foto J. Marounek, 2015).

Obr. 7: Obléhací práce v okolí Zbořeného Kostelce, subkomplex A, severovýchodní úsek obvodového ohrazení, pohled z vnější strany (foto J. Marounek, 2015).

straně je málo čitelná, resp. zčásti poškozená dnes používanou cestou. Jižně od této cesty se nachází další, dnes nepoužívaná a v terénu velice málo zřetelná cesta, u které nelze vyloučit možnost, že vznikla současně s ohrazením. Obvodové ohrazení se na jihozápadním konci po obou stranách zalamovalo v téměř pravém úhlu, přičemž čelní úsek byl přímý a poměrně krátký.

Jak už bylo řečeno, není důvod, abychom v různých výrazných půdorysných ohybech ohrazení spatřovali záměrně budované útvary související s vojenskou taktikou. Jedinou výjimku v tomto ohledu představuje nápadný násep kuželovitého tvaru, zapojený do jižního úseku obvodového ohrazení (obr. 3: 4). Tento výrazný prvek o půdorysu nepravidelného pětiúhelníku pracovním označujeme jako pevnůstku. Na výšku dosahuje asi 1,5 m, průměr základny se pohybuje kolem 15 m, půdorysné osy v úrovni temene měří přibližně 8,5 a 7,5 m. Povrch temena je mírně konkávní; rozdíl mezi okraji a středem činí asi 0,4 m.

Uvnitř ohrazeného prostoru se nachází několik různých zřetelných jam kruhového či oválného půdorysu, z nichž většina patrně souvisí se středověkými obléhacími pracemi. Nejvýraznější jámy oválného či kruhového tvaru (hluboké maximálně 0,7 m) jsou situovány těsně při obvodovém náspu – dvě se nacházejí při severovýchodním

úseku ohrazení, čtyři tvoří linii jihozápadně od zmíněné pevnůstky, a dvě (situované těsně za sebou) bezprostředně přiléhají k jihozápadnímu čelnímu úseku obvodového náspu. Uvnitř ohrazeného prostoru pak na několika místech nalezneme ještě další mělké jámy či nepříliš výrazné terasové stupně ve svažitém terénu; o jejich původu a stáří ale můžeme jen spekulovat. V zásadě lze říci, že terén v ploše obkroužené náspem je jen minimálně poznamenan lidskými aktivitami (nepočítáme-li samozřejmě zářezy pozdějších lesních cest). Dvě jámy, které funkčně a časově mohly souviset s ohrazeným areálem, se nacházejí ve svahu těsně pod jihozápadním čelem obvodového náspu; obvod obou jam zčásti tvoří násep, který vyrovnává svažitý terén. V severovýchodní části ohrazené plochy se nachází krátký úsek žlabu nejasného účelu a stáří (obr. 3: 3). Další krátký žlab nejasného stáří pak probíhá ve svahu vně ohrazeného areálu, tentokrát včetně nízkého náspu podél jedné hrany (obr. 3: 2).

Odpověď na otázku, kudy se do opevněného prostoru vstupovalo, komplikují novodobé lesní cesty, které na několika místech prořízly obvodový násep. Za původní pokládáme proluku uprostřed severovýchodního čelního ohybu ohrazení (obr. 3: 1). Vstup se patrně nacházel i na protilehlé straně. Jihozápadní příčné ohrazení je proříznuto dvěma cestami, z nichž jižní může být původní: na jižní straně proluky se obvodový násep v tupém úhlu zalamuje do jakéhosi krátkého přímého ramena (obr. 3: 6). Tyto dvě proluky v čelech areálu byly patrně doplněny ještě třetím vstupem, který byl ale zřízen v podélném (jižním) úseku ohrazení. Jihozápadně od zmíněné „pevnůstky“ je obvodový násep přerušen poměrně výrazným úvozem, který tu vyznívá (obr. 3: 5). Na digitálním modelu terénu lze dobře sledovat průběh tohoto úvozu v příkrém svahu jižně od ohrazeného areálu (obr. 1: G). Náзор, že tento úvoz souvisí s militární činností v polovině 15. století, odvozujeme z celkové topografické situace. Na jižní straně se totiž zářez cesty vytrácí v těsné blízkosti dalšího ohrazeného areálu (subkomplex C) evidentně středověkého stáří. Cesta dosahuje délky kolem 270 m.

Interpretace: Subkomplex A ve shodě s dalšími badateli (Richterová 2003; Koscelník 2010) interpretujeme jako ohrazené ležení obláhatelů hradu. Nasvědčuje tomu velikost areálu i jeho umístění v terénu. Daná poloha byla poměrně strategicky zvolena na vysokém návrší, zároveň se nachází v dostatečné vzdálenosti od hradu, aby nemohla být ostřelována jeho posádkou. Vzdálenostní a současně také poměrně výrazný výškový odstup od hradu se ale na první pohled může jevit i jako nevýhoda. Obojí představovalo do určité míry překážku při operativním nasazení vojáků do vlastních bitevních akcí. Bližší rekonstrukce areálu je ztížena absencí výraznějších struktur objektů uvnitř ohrazené plochy. Nelze pominout, že návrší, na kterém se nachází subkomplex A (a také B), nese pomístní název Hradečnice. Máme za to, že původ tohoto slova vychází právě z existence ohrazeného vojenského ležení z poloviny 15. století.

SUBKOMPLEX B

V severovýchodním sousedství subkomplexu A se na rozlehlém spočinku v blízkosti vrcholové partie návrší na-

chází ještě jeden liniový násep, jenž patrně souvisí s militární činností v polovině 15. století. Terénní hřbet tu na severní straně pozvolna přechází v mělké a široké sedlo, které je přehrazeno obloukovitým náspem s mělkým vnějším žlabem. Liniové ohrazení je od hradního jádra vzdáleno kolem 750 m a převýšeno přibližně 100 m.

Obojí se na povrchu terénu projevuje podstatně méně zřetelně než v případě obvodového ohrazení subkomplexu A, nicméně zjevně šlo o tentýž typ bariéry. Jejím pozůstatkem je nízký násep lemovaný mělkým vnějším žlabem; 1–1,5 m široký násep na výšku měří maximálně 0,45 m, podobně široký žlab je hluboký kolem 0,5 m; celková délka ohrazení činí 144 m. Kromě toho zde zjišťujeme i skupinu čtyř oválných jam (obr. 3: 7) o hloubce maximálně 0,5 m, situovaných v řadě vedle sebe, přičemž tato linie z jihozápadní strany v podstatě kopíruje průběh náspu; dvě prostřední, největší jámy na délku měří 5 m a na šířku 3,5 m. Podstatně jižněji od ohrazení nalezneme ještě několik jam a terasových stupňů, jejichž zařazení do poloviny 15. století je však ryze spekulativní. Hypoteticky lze se středověkými vojenskými aktivitami ještě spojit rozměrnou jámu, situovanou jihovýchodně od zmíněné skupiny čtyř jam (obr. 3: 9). Ta na délku měří 8 m a na šířku 5 m. A co je zajímavé, v odstupu 6 m východním směrem probíhá nízký násep, který rozměrově odpovídá výše zmíněnému obloukovému ohrazení, ovšem s tím rozdílem, že zde chybí vnější žlab. Vzhledem k poměrně husté síti lesních cest v daném prostoru je třeba počítat s eventualitou, že tu mohly být úplně zničeny další terénní útvary středověkého stáří. Uvnitř ohrazené plochy, těsně za ohrazením a současně v blízkosti zmíněné skupiny čtyř jam, je terén silně podmáčen (obr. 3: 8). Evidentně zde vyvěrá pramen.

Interpretace: Tento subkomplex, dosavadním badáním neevidovaný, bychom bez digitálního modelu terénu patrně také přehlédli. Důvod je nabíledni: daná poloha je výrazně vzdálena od hradu. To samozřejmě vyvolává pochyby, zda šlo o součást obléhacích prací. Míru pravděpodobnosti, že subkomplex B souvisí se středověkou militární činností, zvyšuje blízkost subkomplexu A, který jednoznačně představuje pozůstatek ohrazeného vojenského ležení. Logická úvaha pak vede k interpretaci obloukovitého náspu coby stopě po ohrazeném severovýchodním předpolí jádra ležení (tj. subkomplexu A). Co však pokládáme za hlavní důvod, proč právě zde obláhatelé vybudovali ohrazení, je výše zmíněný vodní zdroj, který se dnes nenápadně projevuje jako mokřina. Dost možná to bylo napajedlo pro koně. Berme v potaz, že obláhatelé jich potřebovali desítky. A zde (by) se pro ně naskýtal vhodný výběh: v těsné blízkosti tábora, s vodním zdrojem a stranou bitevní vřavy.

SUBKOMPLEX C

Jižně od subkomplexu A se v táhlém a poměrně strmém svahu nachází spočinek, na který na západní straně navazuje mělká a široká úžlabina. Celý tento prostor je nejen pokryt větším množstvím zahloubenin rozličných tvarů, ale zčásti také obehnan několika liniovými náspy. Prakticky veškeré zde patrné terénní úpravy, odhlédneme-li od dobře odlišitelných recentních zásahů, vzájemně tvoří provázanou strukturu, jež vykazuje jasnou souvislost

s vojenskými akcemi v polovině 15. století.

Subkomplex C je vůči výše položenému svahu, tedy na severní a severovýchodní straně, ohraničen dlouhým liniovým násypem, jenž v mírném oblouku pozvolna klesá po úbočí přirozené západní úžlabiny. V jižním čele, orientovaném proti hradu, se nachází několik výrazných objektů, z nichž nejzřetelněji se projevuje liniovými násypy samostatně opevněný útvar dvoudílné dispozice. Tento okrsek prakticky zcela vyplňuje přirozený terénní spočinek a zároveň tvoří jihovýchodní bok celého subkomplexu. Dále k západu tvoří jižní čelo areálu dvě rozměrné terasy, obě zapuštěné do okraje přirozené úžlabiny. Také na západní straně, byť zde obvodové ohrazení nebylo vůbec vybudováno, přesně určíme rozsah subkomplexu. Pevným vodítkem je úzký terasový stupeň, který vede přes obě úbočí úžlabiny tak, že víceméně kopíruje vrstevnice. Tento mělký zářez do svahu bezesporu sloužil jako cesta, a to již v polovině 15. století. K terasovému stupni se totiž napojují dva další liniové objekty středověkého stáří: mělký úvoz, který očividně směřuje k původnímu vstupu do samostatně ohrazeného okrsku na temeni spočinku, a o něco severněji pak ještě násyp obvodového ohrazení. Nad stupněm s dávnou cestou jsou svahy úžlabiny pokryty nepřehlédnutelnými zahloubeninami a terasovitými objekty, situovanými buď těsně vedle sebe, nebo v různě výrazných rozestupech. Celková výměra subkomplexu C činí asi 1,3 ha, jeho jižní čelo je od hradního jádra vzdáleno přibližně 310 m, přičemž převýšení činí 40–50 m.

Přímo se nabízí, abychom s podrobnějším popisem jednotlivých terénních úprav začali ze strany proti hradu, tedy od jihu. Zde totiž nalezneme vůbec nejvýraznější pozůstatky obléhacích prací v celé lokalitě. Předně je to zmíněný dvoudílný, liniovými násypy samostatně ohrazený okrsek (dále jen SOO). Jeho větší jižní díl má přibližně trojúhelný půdorys, na dvou stranách lehce obloukovitě deformovaný. Dva úseky ohrazení přibližně kopírují hrany spočinku, třetí úsek pak zhruba v polovině přetíná temeno spočinku, a zároveň tedy tvoří dělicí linii vůči severnímu

Obr. 8: Obléhací práce v okolí Zbořeného Kostelce, subkomplex C, jižní nároží tzv. stanoviště velitele, pohled od západu (foto Z. Neustupný, 2015).

Obr. 9: Obléhací práce v okolí Zbořeného Kostelce, subkomplex C, mechem porostlé prakové projektily v týlu prakovišť, pohled od severu (foto J. Kypta, 2016).

dílu. Ten je přibližně obdélný, výrazně protáhlý a delší stranou přisazený téměř k úpatí táhlého svahu (nad kterým se nachází subkomplex A). Z několika důvodů lze jižní díl SOO označit za hlavní, resp. za jakési jádro. Jednak jej ohrazuje mnohem mohutnější násyp, jednak toto opevnění probíhá v podstatě průběžně; severní díl je k jižnímu přihrazen. Vstup do severního dílu očividně vedl od západu (obr. 4: 5). Svědčí o tom specifický tvar dané proluky v obvodovém ohrazení: násyp je z obou stran ukončen krátkými zataženými rameny (zatažená ramena jsou dnes takřka nezřetelná, v 80. letech 20. století ale byla zřejmě mnohem lépe patrná, srov. Meduna 1984; 1986). Toto byl

Obr. 10: Obléhací práce v okolí Zbořeného Kostelce, subkomplex C, skládka prakových projektilů při východní straně západního prakoviště, pohled od severozápadu (foto J. Kypta, 2016).

Obr. 11: Obléhací práce v okolí Zbořeného Kostelce, subkomplex C, jeden z prakových projektilů při východní straně západního prakoviště (foto J. Kypta, 2016).

zároveň jediný vstup do celého SOO, neboť ohrazení jižního dílu je schůdným způsobem přerušeno pouze uprostřed severní (dělicí) linie (obr. 4: 3). Rozloha (bez ohrazení) severního dílu činí 0,07 ha, jižního dílu 0,08 ha; celková rozloha (včetně opevnění) činí 0,25 ha.

Násep po obvodu jižního dílu SOO dosahuje maximální výšky 1 m (vůči vnitřní patě) a šířky 3,5 m. Na jihovýchodní a jihozápadní straně probíhá vnější příkop o hloubce až 1,2 m. Zatímco dvě nároží ohrazené plochy jsou jen prostě zaoblena, třetí je specificky vytvarováno do baš-

tovitého výběžku o půdorysu písmena U. Vyjma očividného vstupu uprostřed severní strany je obvodový násep přerušen ještě na jednom místě, a sice v severozápadním koutu. Tuto proluku ale vyplňují dvě jámy nepravidelných oválných tvarů (obr. 4: 4).

Uvnitř jižního dílu SOO zjišťujeme několik různě zřetelných zahloubenin, většinou rozmístěných podél jihovýchodního ramena obvodového náspu. Z nich nejrozměrnější i nejhlubší (dnes asi 1,4 m) je jáma přibližně čtvercového půdorysu, vsazená přímo do jižního pravouhlého kouta ohrazení (obr. 4: 1). U ní rozpoznáváme i náznak jakési vstupní šje, směřující od severovýchodu. Dále stojí za zmínku, že podél celé severní strany této jámy probíhá poměrně mohutný násep o výšce kolem 1 m. Druhá výrazná jáma je rovněž přiložena přímo k jihovýchodnímu ramenu obvodového náspu (obr. 4: 2). Její zhruba čtvercový půdorys o délce strany kolem 5 m je z jedné (severovýchodní) strany rovněž zvýrazněn liniovým náspem, ploché dno dosahuje hloubky kolem 0,8 m. V těsné blízkosti této čtvercové jámy se nachází skupina čtyř jam oválných až kruhových tvarů, hlubokých 30–50 cm.

Na několika místech v prostoru jižního dílu SOO nalézáme na povrchu terénu různé velké žulové kameny, které jsou často nápadně zaobleny. Jejich rozměry se pohybují v rozpětí 40–70 cm. Zjevně to jsou prakové projektily, s nimiž se v rámci subkomplexu C setkáme ještě několikrát.

Severní díl SOO je ohraničen dlouhým přímým úsekem náspu, který se na obou koncích zalamuje přibližně v pravém úhlu a dále pokračuje podstatně kratšími rameny. Tyto krátké úseky směřují k nárožím jižního dílu, avšak nedoléhají k jeho ohrazení. Na východní straně zeje v ohrazení překvapivě velká mezera. Na západní straně je násep ukončen u původního vstupu (obr. 4: 5), který je z jihu ohraničen sice také liniovým náspem, tento úsek ale plynule vybíhá z ohrazení jižního dílu. Další přerušování obvodového náspu, a to v severovýchodním nároží, je zjevně recentní (obr. 4: 6). Vzniklo v roce 1985 při těžbě

dřeva; na starších plánech není zakresleno (srov. *Meduna 1984; 1986*).

Obvodový násep severního dílu SOO je vysoký (vůči vnitřní patě) kolem 0,6 m a zhruba 2 m široký; boční úseky jsou méně mohutné. Po celé vnější straně severního náspu probíhá příkop o hloubce kolem 0,8 m a šířce 2–2,5 m; za oběma půdorysnými zlomy se postupně zmenšuje jeho šířka i hloubka. Úsek ohrazení jižně od vstupního koridoru bez přerušení navazuje na opevnění jižního dílu, od dispozičního rozhraní ovšem přibývá na výšce i šířce. Prostor uvnitř severního dílu je víceméně plochý, pouze v západní části se nacházejí čtyři mělké, snadno přehlédnutelné jámy obdélného půdorysu, a uprostřed pak jedna mělká kruhová jáma, zčásti lemovaná nízkým náspem. Při vnější hraně severního úseku příkopu jsou v nepravidelných rozestupech rozmístěny tři jámy oválných tvarů a hloubky maximálně 60 cm.

Západně od SOO se nacházejí dvě rozměrné terasy, z nichž jedna bezprostředně přiléhá k obvodovému příkopu. Obě terasy jsou shodně z poloviny (jižní) zapuštěny do svahu a z poloviny naopak vytvořeny přisypáním materiálu ke svahu (obr. 4: 12, 13). Obě mají v podstatě stejně rozměrný čtvercový půdorys o délce hrany kolem 6 m. Na jejich srovnaném povrchu leží velké množství různě pečlivě přitesaných, ale i vůbec neopracovaných kamenů široké hmotnostní škály. Na východní terase napočítáme celkově kolem třiceti větších kamenů o velikosti 50–70 cm, které se kumulují podél její východní a jižní hrany, mnohé další jsou ale nahodile rozmístěny po jejím povrchu; některé kusy mohly být v posledních desetiletích přemístěny. Na západní terase leží podstatně méně kamenů, zato sledujeme mnohem větší pravidelnost v jejich rozmístění: devět kusů je ve dvou řadách vyskládáno přímo podél východní hrany (obr. 10), dalších pět kusů leží ve východní polovině terasy, jinde se už nevyskytují. S kameny rozloženými na povrchu západní terasy zřejmě nebylo manipulováno od doby, kdy je zde zanechali vojáci v polovině 15. století. Některé z kamenů, zpravidla ty největší, zaujmou na první pohled zaobleným tvarem (o délce zpravidla kolem 60 cm), který je asi nejčastěji výsledkem přírodních procesů (obr. 11). Mnohé kusy však byly zjevně přitesávány. Není pochyb, že většinou šlo o prakové projektily. Některé kameny ale mohly být použity jako závaží vrhacího mechanismu.

Rozsáhlou skládku kamenů pak nacházíme v mírném svahu v severním sousedství teras (obr. 4: 21). V prostoru o velikosti přibližně 30×20 m tu jsou v několika skupinách nahromaděny prakové projektily v různém stupni opracování (obr. 9). Nejčastěji jsou oválné o délce až 90 cm, většinou ale „jen“ 60–70 cm, jiné mají přibližně kruhový tvar o průměru až 70 cm.

Ve svazích severně a západně od obou teras a současně severozápadně od SOO se nacházejí na tři desítky jam různých tvarů a hloubky. Některé z nich po dvojicích až šesticích vytvářejí těsné prostorové shluky. V blízkosti a uvnitř těchto objektů na povrchu terénu občas leží podobné kameny jako v případě obou výše zmíněných teras a rozsáhlé skládky.

Jedna skupina zahloubenin je položena v poměrně prudkém svahu severozápadně od teras – prakovišť. Uspořádány jsou ve dvou přibližně vodorovných řadách a vy-

značují se vzájemně podobnými tvary, což je dáno terénním reliéfem; největší terasy na délku měří 7 m a na šířku 3 m (obr. 4: 14). Celkem jde o osm terasových stupňů půlkruhového či obdélného tvaru, které jsou situovány ve dvojicích nad sebou. V blízkosti a ve stěnách dvou těchto objektů si všimneme velkých žulových kamenů, snad také prakových projektilů. V pomyslném prodloužení spodní řady právě uvedených terasových útvarů zjišťujeme směrem do středu subkomplexu další dvě podobné zahloubeniny, z nichž jedna je ale podstatně větší (obr. 4: 15, 16). Co je zajímavé, tato linie objektů v podstatě kopíruje níže umístěnou cestu.

Další výraznou skupinu jam nalezneme uprostřed přirozené úžlabiny. I tyto objekty vykazují liniové uspořádání, jež odpovídá průběhu vrstevnic. Rozmístěny jsou ve dvou řadách, kolmo protnutých mělkou úvozovou cestou, která směřuje do severního dílu SOO. Spodní řada je tvořena mnohem větším počtem objektů, značně různorodých co do tvaru i rozměrů (obr. 4: 17, 18). V krátkých rozestupech i těsně vedle sebe jsou zde rozmístěny výrazně zahloubené oválné či přibližně čtvercové jámy, ale i na první pohled snadno přehlédnutelné terasové stupně; nejrozměrnější objekty jsou současně i nejhlubší – až 0,8 m. Skupina čtyř výrazných jam (o délce až 6 m a šířce kolem 3 m) jižně od cesty je na straně směrem dolů po svahu opatřena nízkými náspy (obr. 4: 17); jeden násep je společný pro tři jámy, jedna z jam, položená níže ve svahu, má samostatný násep. Účel těchto náspů je zřejmý – vyrovnávaly okraje jam. Mělké stupňovité sníženiny při východních okrajích dvou jam evokují stopy vstupních šíjí. Stojí za pozornost, že podlouhlejší oválné a obdélné jámy jsou delší osou orientovány kolmo k vrstevnicím.

Ve svahu výše položená řada objektů je tvořena trojicí výrazných jam kruhového, „osmičkovitého“ a obdélného tvaru; hloubka činí 40–70 cm. Obě podlouhlé jámy, jejichž delší půdorysné osy naopak víceméně kopírují vrstevnice, jsou shodně dlouhé kolem 7 m a široké 3,5 m (obr. 4: 10, 11). V případě výrazné trychtýřovité jámy (obr. 4: 9) kruhového půdorysu stojí za pozornost rozměrný prakový projektil, jenž leží přímo u její hrany. Svým okrouhlým, zjevně přitesaným tvarem o průměru 70 cm se řadí k největším předmětům svého druhu v lokalitě.

Jak už bylo řečeno, ze severu a severovýchodu, tedy z týlu, je celý subkomplex obehnan nízkým náspem s vnějším příkopem. Ohrazení ve své jižní polovině v podstatě probíhá v patě svahu, který se od jazykovitého spočinku prudce zvedá směrem k subkomplexu A. Z obranného hlediska působí rozpaky zvláště severozápadní obloukovitý úsek, neboť terén nad ním je natolik příkrý, že v zanedbatelném vzdálenostním odstupu nabírá převýšení až 20 m. Násep měří na výšku maximálně 0,8 m a na šířku necelé 2 m, po celé délce je zvnějšku lemován mělkým příkopem, spíše žlabem o šířce zhruba 1,3 m a hloubce kolem 0,4–0,6 m. Obloukovitý úsek je dnes velice málo zřetelný, resp. výrazně poškozený, neboť zde byla odhadem před deseti lety zřízena lesní školka. Na vnitřní straně obloukového úseku ohrazení se nacházejí tři rozměrnější terasové stupně (obr. 4: 19).

Na dvou místech je týlové ohrazení porušeno širokým zářezem recentní lesní cesty, což nám ztěžuje odpověď na otázku, kudy všude se od severu vstupovalo do areálu. Za

nepochybné považujeme, že jedna z původních cest probíhala při samém západním okraji náspu. Zde totiž vede výše zmíněný terasový zářez z prostoru přirozené úžlabiny. Je ale otázka, kam tato cesta vlastně směřovala, když opustila ohrazený prostor. Rozhodně tudy nevedla úvozová cesta, o níž jsme se zmínili v souvislosti se subkomplexem A. Její jižní konec (obr. 4: 8) se vytrácí na opačné (východní) straně obvodového ohrazení subkomplexu C, aniž bychom v průběhu náspu dokázali identifikovat místo původního vstupu. Situace tu je ale výrazně poničena recentní cestou.

Ještě je třeba upozornit na jeden liniový objekt, který očividně souvisí se subkomplexem C, ale nachází se ve své podstatě už vně daného areálu. Máme na mysli výrazný žlab (obr. 4: 7), zjevně uměle vyhloubený ve svahu pod východním okrajem přirozeného spočinku. Tento okop začíná v blízkosti severovýchodního nároží SOO a naprosto přímo vede po svahu dolů. Po asi 40 m se vytrácí; situaci tu ale znejasňují mohutné vývraty a dále níže po svahu i terénní úpravy spojené s vybudováním recentní lesní cesty. Okop je široký kolem 2 m a hluboký až 1,6 m. Při západním konci okopu se nacházejí tři jámy.

Interpretace: Ani u subkomplexu C není důvod k pochybnostem nad závěry dosavadního bádání (primárně *Meduna 1984; 1986*). Areál jako celek lze rovněž označit za ležení, tentokrát ovšem ohrazené jen zčásti, hlavně ale mnohem složitěji dispozičně řešené. Při vzájemném srovnání nicméně shledáváme i podobné rysy; dlouhé liniové opevnění na severní straně se celkovou formou i rozměry příčného profilu přesně shoduje s ohrazením subkomplexu A. Ten je ale v jiných ohledech typologicky značně rozdílný.

Čím se subkomplex C odlišuje nejvíce, je existence poměrně rozlehlého, samostatně opevněného dvoudílného okrsku, badateli shodně označovaného jako stanoviště velitele. Další zásadní rozdíl pak představují dvě velké terasy, které můžeme jednoznačně interpretovat jako platformy pro umístění velkých praků. Toho dokladem jsou různé pečlivě otesané či zcela přirozeně zaoblené kamenné projektily, rozetuté ve větším množství přímo na terasách i v jejich těsné blízkosti. Zatímco v prostoru subkomplexu A nalézáme jen ojedinělé zahloubeniny, zde takové objekty naopak představují jednu z nejvýraznějších stop aktivit oblátek. Jejich bližší interpretace je však obtížná. Jelikož se vyznačují velkou variabilitou rozměrů i tvaru, lze obecně uvažovat o jejich mnohostranném využití.

Pokud se obrysy jam blíží pravidelnému čtverhrannému tvaru a hloubka kolísá mezi 0,7–1 m, předpokládáme, že jde o pozůstatky obytných zemnic a dalších přístřešků. S takovými objekty se nejčastěji setkáváme uprostřed terénní úžlabiny, a to po obou stranách cesty směřující do tzv. stanoviště velitele. Jiné jámy, symetrického trychtýřovitého tvaru o hloubce kolem 1 m, evokují spíše skladovací zařízení. Úplně bezradní jsme nad poměrně početnou skupinou terasových úprav v jihozápadním cípu subkomplexu. Udivují nás hlavně tím, že jsou rozmístěny v dosti prudkém svahu, což ztěžovalo komunikaci.

V zásadě celý prostor úžlabiny od prakovišť k severnímu obvodovému ohrazení lze označit za obytný, provozní a výrobní okrsek. Podobně lze nahlížet i na jižní díl tzv. stanoviště velitele, kde byla především podél obvodo-

vého ohrazení vybudována celá řada provozních a asi také obytných přístřešků, po nichž zbyly jámy různých tvarů a hloubky. Vnitřek severního dílu tzv. stanoviště velitele je naopak téměř zcela prostý zahloubených objektů (i větších kamenů), což jasně nasvědčuje odlišnému využití, jakému konkrétně, ale můžeme jen spekulovat. Snad je přípustná hypotéza, že zde byli soustředěni koně.

Obraz každodennosti oblátek v rámci subkomplexu C nabývá zřetelnějších obrysů hlavně díky velkému množství dokladů výroby prakových projektilů. Ta byla podle očekávání soustředěna v týlu prakovišť, v odstupu asi dvou desítek metrů. S nejobemnějšími projektily, které váží několik desítek kilogramů, museli manipulovat tři až čtyři muži. Kameny byly v rámci vlastního ležení přenášeny patrně na jednoduchých nosítkách, až k prakovištím by vozy nedojely. Co je poměrně překvapivé, celkem asi na dvě desítky různě pečlivě opracovaných projektilů připadneme i na jiných místech úžlabiny, většinou v těsné blízkosti zahloubených objektů; jeden z vůbec nejtěžších kusů leží asi 50 m od prakovišť. Proto se domníváme, že projektily byly vyráběny na několika místech subkomplexu, většinou ovšem v menším počtu. Skládka kamenů, široce rozložených v těsném týlu prakovišť, je totiž zcela leka největší. Jinde kameny na povrchu terénu leží buď samostatně, nebo v menších skupinách, nanejvýš o pěti kusech. Příprava munice do praků kupodivu probíhala také uvnitř tzv. stanoviště velitele. I zde totiž zjišťujeme několik menších skládek kamenů a nejméně dvě desítky (téměř) finálně opracovaných projektilů.

Otázka zdroje suroviny prakových projektilů je snadno řešitelná. V těsném severozápadním sousedství ležení se nacházejí velké žulové výchozy, odkud se různé velké bloky sesuly i do vlastního ohrazeného prostoru. V tomto prostoru si vojáci mohli vybírat dostatečný počet kamenů vhodných tvarů a velikostí. Některé jsou natolik přirozeně zaoblené, že je nebylo nutné ani přitesávat.

Při interpretaci dlouhého přímého okopu, který vede kolmo po svahu východně od tzv. stanoviště velitele, je třeba uvážit širší kontext. Objekt směřuje na dno úžlabiny, kudy protéká drobná vodoteč. Nabízí se tedy předpoklad, že oblátek tudy sestupovali k nejbližšímu vodnímu zdroji. A jelikož je právě toto místo velmi dobře viditelné z hradu a současně v dostřelu jeho obránců, přístupová cesta má podobu okopu, původně hlubokého jistě na výšku dospělého muže.

SUBKOMPLEX D

Jak už bylo uvedeno, západní hranici subkomplexu C tvoří terasová cesta, postupně klesající po úbočích návrší, která jsou zakryta pohledům z hradu. Cesta (obr. 4: 20) evidentně směřuje k úzkému hřbetu severozápadně od hradu. V těsné blízkosti místa, kde se uvedená cesta vytrácí, byla na rozhraní hřbetu a výše položeného svahu vykopána rozměrná jáma, natočená proti hradu. Na jámu (obr. 5: 1) bezprostředně navazuje nízký násep, z vnitřní (severozápadní) strany lemovaný mělkým žlabem (obr. 5: 2). Tento liniový útvar, jenž přesně kopíruje hranu přirozeného hřbetu, je po zhruba 10 m náhle přerušen, neboť zde došlo k odtěžení skalního podloží v souvislosti s budováním recentní cesty. Přesně v místě rozsáhlého

recentního zásahu se zjevně nacházely další obléhací práce: nejenže do tohoto prostoru směřuje liniový okop, ale i cesta vedoucí od subkomplexu C. Převýšení rozměrné jámy vůči hradnímu jádru činí asi 10 m při vzdálenostním odstupu 190 m.

Interpretace: Ve shodě s objevitelem (*Meduna 1984; 1986*) považujeme rozměrnou jámu za okop pro těžkou lafetovanou zbraň, liniový násep se žlabem pak za okop sloužící k ochraně její obsluhy proti případné střelbě obránců hradu. Citovaný autor se dále domnívá, že asi 20 m jihozápadně od uvedené jámy se dochovalo torzo ještě jednoho postavení děla (obr. 5: 3), výrazně poškozené recentní cestou. Nám se ale daný terénní útvar (oválný násep) jeví jako recentní.

SUBKOMPLEX E

Zatímco čtyři výše popsané subkomplexy se nacházejí severozápadně a severně od hradu, nyní obrátíme pozornost k poloze na jihozápad od hradu, přes údolí Kamenického potoka. Tímto směrem se přímo nad Sázavou vypíná návrší, jehož úbočí se ostře láme podél toku řeky. V podstatě přímo v linii pomyslného prodloužení tohoto zlomu stojí torzo válcové věže, která je vysunuta z hradního jádra na skalní suk vyčnívající ze strmého srázu nad Sázavou. Konfigurace terénu tedy přímo vybízela útočníky, aby obsadili protilehlý svah, odkud mohli vést účinnou dělostřelbu.

Zde skutečně nalézáme soustavu objektů, které takřka s jistotou můžeme spojit s činností obléhatelů. Hradní jádro je ale vůči tomuto subkomplexu překvapivě vyvýšeno, a to poměrně znatelně – o 30 m. V blízkosti terénního zlomu se nachází velká oválná zahloubenina (obr. 5: 4), jejíž obvod na straně proti hradu tvoří násep. Další násep pak probíhá přesně na hraně srázu nad Sázavou. Co je podstatné, násypy nejsou vzájemně propojeny, nýbrž odděleny úzkým žlabem (obr. 5: 5), který vybíhá z oválné zahloubeniny. Celou soustavu objektů na jihovýchodní straně ještě doplňuje jáma zhruba čtvercového půdorysu (obr. 5: 6), vyhloubená těsně pod hranou srázu nad Sázavou. Vzhledem k svažitému terénu je obvod jámy nad řekou tvořen nízkým náspem ve tvaru písmena U, jehož koruna v úseku, který kopíruje vrstevnice, je výrazněji nižší než na bočních stranách. Popsanou soustavu objektů od západu těsně obemýká úvozová cesta. Ta je patrně mladší, neboť se v oblouku vyhýbá jámám a násypům. Objekty subkomplexu E se nacházejí v poměrně mírném svahu, těsně pod nimi však terén klesá do údolí potoka mnohem strměji.

Interpretace: Znovu jsme za jedno s objevitelem (*Meduna 1986*), že rozměrná oválná jáma, chráněná ze dvou stran náspy, představuje okop pro dělo. Přímou se nabízí, abychom mezeru mezi náspy považovali za jakousi průstřelnici. Takto orientovaná hlaveň by přesně mířila na válcovou věž, předsunutou před jižní čelo hradního jádra. Ovšem pata věže je vůči „průstřelnici“ překvapivě převýšena, byť s rozdílem asi 8 m; vzdálenostní odstup činí 155 m (vůči hradnímu jádru je daný subkomplex vzdálen 190 m, vůči parkánu 165 m). Stojí za pozornost, že poloha se subkomplexe E nese pomístní název Bašta. V něm se nejspíš také ozývají vojenské aktivity poloviny 15. století.

SUBKOMPLEX F

Pro úplnost evidujeme ještě dva těsně vedle sebe situované objekty, které se nacházejí v severovýchodní blízkosti hradního příkopu, v patě svahu, který prudce stoupá k severu. O trochu blíže k hradu je umístěna nepravidelná terasa (obr. 5: 7), vyhloubená při hraně prudkého srázu nad Sázavou. Terasa je nízkým hřbetem (obr. 5: 8) oddělena od okrouhlé rozměrné jámy (obr. 5: 9), vůči hradu ohraničené nízkým hřbetem. Žádné další objekty na tyto útvary prostorově nenavazují. Vzdálenost vůči hradnímu jádru činí necelých 80 m, vůči parkánu 60 m a vůči koruně valu 30 m.

Interpretace: Publikovaný názor, že tyto útvary sloužily jako palebná postavení děl obléhatelů (*Meduna 1984; 1986*), považujeme za nepravděpodobný hlavně s ohledem na prostorové souvislosti. Těžko si lze představit, že na tak krátkou vzdálenost od hradního jádra by obléhatelé byli schopni vybudovat střelecké postavení. Nicméně musíme přiznat, že smysl poměrně rozměrných jam vysvětlit nedokážeme. P. Meduna dané terénní relikty datuje do let 1449, příp. 1450, přičemž argumentuje tím, že jím zvažovaná palebná postavení „ignorují“ fortifikace (hlavně bránu) z poslední stavební fáze hradu, datovanou do 50.–60. let 15. století (*Meduna 1984, 127*).

ANALOGIE

Nejstarší dnes známé terénní stopy obléhacích prací na území českých zemí spadají do počátečních let husitské revoluce (souhrnně *Kypta – Podliska 2014*). Výrazněji však přibývají teprve od poloviny 30. let 15. století. Chronologicky i formálně nejvíce sevřenou skupinu tvoří lokality, v nichž v letech 1464–1467 operovala vojska věrná Jiřímu z Poděbrad. Tyto doklady již byly v literatuře podrobeny vzájemnému srovnání (*Meduna 1994*). Jelikož ale od té doby pokročil terénní průzkum, můžeme se znovu pokusit o souhrnný pohled, aniž bychom pouze opakovali už publikované závěry. Ostatně zpřesněná plánová dokumentace reliktní v okolí Kostelce k tomu přímo vybízí.

Co s ohledem na pojednávanou lokalitu stojí hned za připomenutí, je skutečnost, že v blízkém okolí se nachází několik hradů dobytých v letech 1466–1467 sbory Jiřího z Poděbrad v kampani proti představitelům tzv. Zelenohorské jednoty. Budeme-li je řadit od západu k východu, výčet zahajuje Kostelec, následovaný Konopištěm, Líšnem, Starou Dubou a Českým Šternberkem. V dalším výkladu již nebudeme zmiňovat pouze Líšno, neboť zde případné terénní relikty obléhacích prací beze zbytku zanikly. Z výše uvedených lokalit je jedině tento (někdejší) hrad prostorově bezprostředně navázán na sídelní jádro, v tomto případě vesnické, jež se v podstatě kontinuálně vyvíjí dodnes. Zdejší vrchnostenské sídlo se postupně proměnilo v neogotický zámek. A také jeho okolí od středověku doznalo řady zásadních změn, jež souvisely s vybudováním rozsáhlého parku, zemědělskou činností či třeba rozrůstáním obytné zástavby. Byť také Český Šternberk leží v těsné blízkosti stejnojmenné obce, oproti Líšnu se zásadně odlišuje terénní konfigurací, jejíž dramatické členění dovolilo alespoň částečné dochování terénních reliktní obléhacích prací. Přetrvaly ale jen na zalesněném návrší jižně nad hradním jádrem, přičemž lze důvodně uvažovat, že obléhatelé obsa-

dili i jiné strategické polohy (západně od hradu se nachází poloha s pomístním názvem „Na praku“), dnes z větší části pokryté loukou (Meduna 1986). A dlužno dodat, že v případě dochovaných reliktnů došlo k jejich opakovanému narušování, počínaje vybudováním pozdně gotické předsunuté bašty a konče terénními úpravami spojenými se zřizováním lesních cest.

U zbývající trojice lokalit nastaly mnohem příhodnější podmínky pro dochování terénních stop obléhání, neboť jejich okolí je kompletně zalesněno. Specifická je situace Konopiště, kde okolí dnešního zámku prošlo řadou parkových úprav, a proto zůstane asi nevyřešena otázka, kolik objektů vybudovaných útočníky vzalo za své. V tomto ohledu je poměrně překvapivé, že zde dodnes přetrvala minimálně trojice subkomplexů obléhacích prací, poměrně rozsáhlých a v detailu mimořádně dobře dochovaných (Meduna 1994). V blízkém okolí zámku pak zjišťujeme i na jiných místech nápadné terénní útvary. Jejich interpretace je však krajně obtížná, protože postrádají charakteristické formální rysy. Navíc je třeba brát v potaz, že zámek Konopiště za druhé světové války sloužil jako velitelství přílehlého vojenského výcvikového prostoru, což se dozajista projevilo i v budování různých zemních objektů obranného rázu, z nichž některé lze na první pohled snadno zaměnit se stopami středověkého obležení.

Vůbec nejpríhodnější podmínky z hlediska celkové interpretace reliktnů obléhacích prací pak skýtá okolí Dubé (Durdík 1980) a Kostelce. Oba hrady totiž definitivně zanikly při vojenské kampani v 60. letech 15. století, přičemž jejich předpolí je – zdá se, že už od sklonku středověku – prakticky kompletně zalesněno. Na předpolí Dubé se v dobře „čitelné“ podobě dochovalo náspem ohrazené ležení obléhatelů, včetně tzv. stanoviště velitele; a proti boční straně hradu se přes údolí nachází soustava jam s náspy, interpretovaná jako postavení lafetovaných zbraní.

Samozřejmě i u Dubé a Kostelce ale musíme počítat s řadou faktorů, které mohou zkreslovat náš úsudek vycházející z celkového plánu dochovaných terénních reliktnů. Snadno si lze představit, jak některé objekty vybudované oddíly obléhatelů zmizely beze zbytku, a to zvláště při zřizování lesních cest, jimiž je ostatně okolí Kostelce poměrně hustě protkáno. Navíc musíme mít stále na paměti, že „čitelnost“ dnes dochovaných reliktnů obléhacích prací do velké míry odvisí od charakteru terénního reliéfu; v krajním případě si lze např. představit, že vojenské ležení v rovině nezanechá vůbec žádné (specifické) stopy, které by se dnes mohly projevovat na povrchu terénu, byť od středověku trvale zalesněného.

Do výčtu posázavských hradů, které zanikly v průběhu poděbradských válek, zřejmě patří i Zlenice, ležící nedaleko od Kostelce. Tentokrát ale nemáme k dispozici přímou zmínku o osudové vojenské akci. Archeologicky doložený zánikový horizont lze proto pomocí písemných pramenů jen hypoteticky datovat do let 1463–1465. Ve svahu nad hradem se nachází příkop, který je v literatuře spekulativně interpretován jako stopa činnosti obléhatelů z uvedeného časového rozpětí (Durdík 1999, 629–630). Jelikož se daný příkop nachází v příliš malé vzdálenosti od hradního jádra a není doprovázen žádnými dalšími terénními relikty, považujeme za málo pravděpodobné, že šlo o součást obléhacích prací.

V souvislosti se zmíněnými posázavskými lokalitami je třeba zmínit ještě dvě soudobé vojenské akce v ofenzivní kampani Jiřího z Poděbrad, jejichž stopy se v terénu dochovaly dodnes. Geograficky bližší je východočeský hrad (Velký) Vřeštov, dobytý hotovostí Hradce Králové v klíčovém roce 1466 (Kypta – Richterová 2003). Zde se na ostrožně situované proti hradu dochovaly pozůstatky ohrazeného vojenského ležení včetně palebných postavení; situace je tu ale znejasněna tím, že obléhatelé mohli využít pozůstatky pravěkého hradiště (nejasné je stáří poměrně mohutného valu v týlu ležení). A konečně poslední lokalitou dané skupiny je jihomoravský Cornštejn, hrad dobývaný Poděbradovými sbory v roce 1464. Zde nejméně ve dvou polohách zjišťujeme stopy obléhacích prací, v obou tzv. stanovištích velitelů (Měřinský – Plaček 1991). Už z prostého přehledu jednotlivých lokalit jasné vyplývá, že pro vyhodnocení terénních reliktnů v okolí Kostelce máme k dispozici poměrně solidní komparační pramenný materiál, a to nejen z kvantitativního hlediska.

TZV. STANOVIŠTĚ VELITELŮ

Dosavadní bádání při srovnávacím studiu obléhacích prací z 15. století právem kladlo důraz na samostatně ohrazené objekty, v literatuře běžně označované jako stanoviště velitelů (průkopnický Meduna 1994). Jak sousloví napovídá, takové ohrazení mělo v rámci tábora fakticky či symbolicky vydělovat prostor určený pro stany či jiné provizorní příbytky velitelů a další důležité objekty (např. sklady zbraní a munice). K tomu P. Meduna dodává, že objekty daného druhu jsou charakteristické pro ležení žoldnéřských vojsk.

Když z jednotlivých publikací posbíráme příklady tzv. stanovišť velitelů, okamžitě nás zaujmou pestrá typologická škála. Vedle prostých oválných či kruhových půdorysů se setkáme s vnitřně členěnými útvary s výraznými – často se ale vnucuje otázka, zda funkčními – flankovacími prvky obvodového ohrazení. Následně si všimneme velkých rozdílů v rozměrech obvodových náspů a příkopů, někdy spíš jen sotva znatelných žlabů. Výška náspů se u některých objektů pohybuje jen v rozpětí 20–40 cm, u jiných dosahuje 1,5 m; podobné protiklady sledujeme i u příkopů, resp. žlabů.

Vzhledem k předmětné lokalitě se nejprve zaměříme na doklady z poděbradského období. V okolí Konopiště nalezneme hned tři tzv. stanoviště velitelů. Dvě z nich vynikají poměrně mohutným obvodovým náspem s baštovitými výběžky. Jim nejbližší analogie shledáváme na předpolí Cornštejna – jižně od hradu se nachází dvoudílný objekt s charakteristickou trojicí baštovitých výběžků po obvodu mohutnější ohrazeného „jádra“, severozápadně od hradu pak leží další, relativně menší ohrazené postavení obléhatelů, s dvěma baštovitými výběžky. A v neposlední řadě je třeba připomenout tzv. stanoviště velitele v subkomplexu C u Kostelce. Jak už upozornil P. Meduna, uvedené doklady tvoří těsnou typologickou skupinu, což je dáno nejen formou a výrazností opevnění, ale i jejich dvoudílnou vnitřní dispozicí. Jeden z dílů lze pokaždé označit za jádro, a to podle mohutnějšího opevnění a baštovitých záhybů obvodového náspu. Ohrazení druhého dílu je naopak vždy prosto být jen náznaků flankovacích prvků.

Výše uvedené příklady by mohly svádět k prvoplánovému závěru o jednotném charakteru obléhacích prací spjatých s kampaněmi Poděbradových sborů v 60. letech 15. století. Skutečnost ale byla mnohem pestřejší. Kontrastní srovnání nabízejí relikty obléhacích prací u Staré Dubé, na jejímž předpolí se dochoval pravidelně ohrazený areál vojenského tábora. V jeho týlu byl sice také vydělen prostor zařaditelný mezi tzv. stanoviště velitelů, ovšem velmi slabě ohrazený – podobně jako vlastní tábor – jen asi 0,5 m vysokým (tedy relativně nízkým) náspem, navíc bez jakýchkoli známek flankovacích prvků. V prostoru ohrazeného ležení obláhatelů u hradu Velkého Vřeštova pak zjišťujeme jen náznak zaobleného náspu, který toliko spekulativně můžeme označit za stanoviště velitele. Situaci na předpolí Českého Šternberka jsme nuceni ponechat stranou, neboť případné mohutnější opevněné stanoviště velitele zde mohlo zaniknout v souvislosti s výstavbou pozděně gotické předsunuté bašty, jež evidentně reagovala právě na zkušenosti s obležením roku 1466.

Na objekty klasifikované jako stanoviště velitelů připadneme už v období husitských válek. A i v tomto raném období se setkáme se samostatně ohrazenými útvary s flankovacími prvky, ovšem rozsáhlá a dobře dochovaná ležení husitských obláhatelů Bechyně (Kypita – Richterová 2004a) a Nového hradu u Kunratic (Kypita – Podliska 2014) jsou prostá jakýchkoli terénních útvarů, které bychom byť hypoteticky mohli pokládat za tzv. stanoviště velitelů. Naproti tomu v prostoru rozlehlého ležení obláhatelů na předpolí Sionu, dobývaného zemskou hotovostí roku 1437, nalezneme přímo ukázkový příklad tzv. stanoviště velitele (Koscelník 2013b). Jeho přibližně čtvercový půdorys je vyznačen poměrně mohutným náspem s vnějším příkopem; ve všech čtyřech koutech ohrazení více či méně nabývá podoby baštovitých výběžků, z nichž dva nejmohtnější jsou natočeny proti hradu. Právě flankovací prvky spolu s mohutností obvodového náspu patří k určujícím znakům, které řadí tento objekt těsně po bok tzv. stanovišť velitelů z okolí Cornštejna, Konopiště a Kostelce.

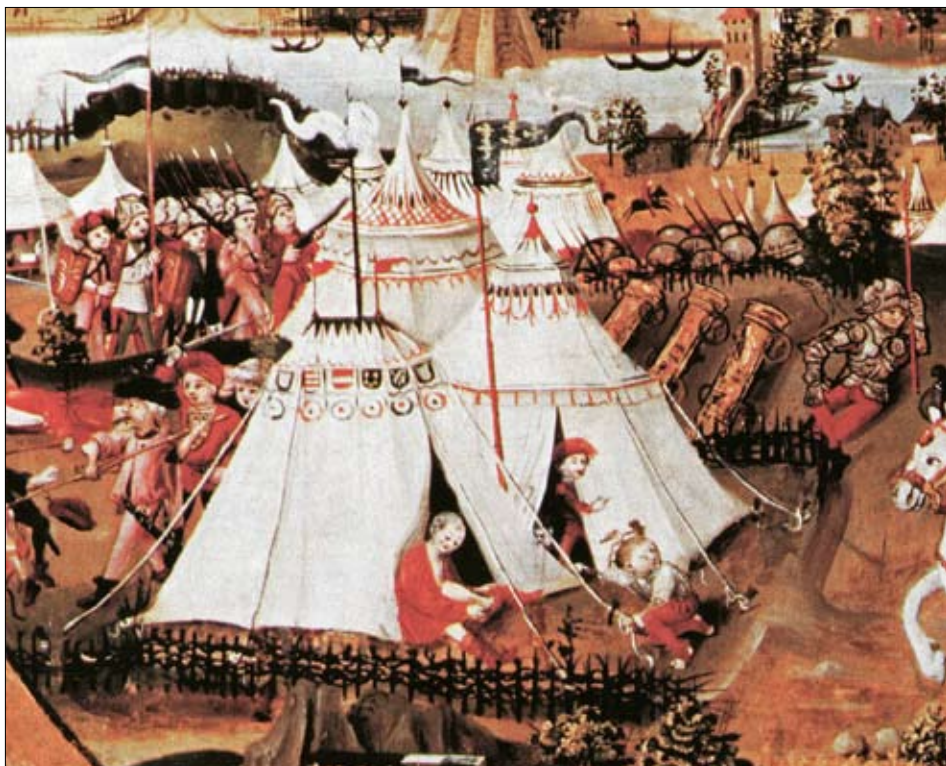

Obr. 12: Spišský hrad (okres Levoča, Slovensko), rozsáhlé předhradí interpretované jako pevné vojenské ležení, před levou baštou kruhový útvar označovaný jako stanoviště velitele (foto V. Razím).

Obr. 13: Spišský hrad, novodobě upravené pozůstatky tzv. stanoviště velitele na předhradí (foto L. Repta, zdroj Wikimedia commons).

Jako vůbec nejstarší tzv. stanoviště velitele je v literatuře veden dlouhodobě známý fortifikační objekt na předpolí Lichnice, tradičně interpretovaný v souvislosti s činností husitských obláhatelů v letech 1428–1429 (např. Frolík 2002). Jeho půdorys se sedmero baštovitými výběžky, které dohromady tvoří jakýsi biomorfní tvar, je nezaměnitelný. Nadto vyniká poměrně širokým a hlubokým příkopem. Právě při pohledu na relativně mohutné opevnění nám ale tanou na mysli pochyby nad závěry dosavadní literatury. Máme za to, že nelze vyloučit, že tento objekt plnil úlohu předsunuté bašty hradu (takto již Meduna 1986, 66–70). Případně můžeme spekulovat, že byl

Obr. 14: Detail deskového triptychu s babenberským rodokmenem z augustiniánského kláštera v Klosterneuburgu u Vídně, přelom 80. a 90. let 15. století. Výřez z medailonu s vyobrazením obléhání Regensburgu. V ležení útočníků jsou zobrazeny dva velitelské stany (jeden zdobený znakovou galerií) se samostatným ohrazením, které mělo především symbolický význam (podle Angerer – Wanderwitz edd. 1998, 326).

sice vybudován husity, ale v pozdějším období jej posádka hradu využívala (příp. výrazně upravila) jakožto předsumutou baštu. Interpretaci fortifikačního objektu u Lichnice ještě ztěžuje fakt, že hrad byl v roce 1473 možná dobýván zemskou hotovostí (Sedláček 1900, 37). Pokusy o datování dochovaných terénních relikvů jsou proto nutně hypotetické; k upřesnění nepřispívají ani dosavadní nálezy keramiky a militárií (patříčně kriticky Doležalová 2012).

Nejasná je interpretace drobnějších opevněných objektů v okolí Zvíkova, obléhaného husity v roce 1429 (Fröhlich 1991; Kypta – Richterová 2004b). Z formálního hlediska je lze zařadit mezi tzv. stanoviště velitelů, ovšem také se mohlo jednat o opevnění vybudovaná pro menší oddíly řadových vojáků, kteří kontrolovali strategicky důležité polohy. I pokud by platila první možnost, z typologického hlediska jde o jinou kategorii fortifikací, než jaké známe z předpolí Siónu či třeba Konopiště.

Mezi tzv. stanoviště velitelů naopak bez větších pochybností můžeme zařadit útvar nezvyklého trojúhelníkového půdorysu uprostřed ohrazeného vojenského ležení na ostrožně proti severočeskému hradu Grabštejnu, jen rámcově datovatelného do 2. poloviny 15. století (Kypta – Richterová 2004c). Tento příklad ovšem představuje – co do celkové výměry i výraznosti opevnění – ukázkový doklad ryze symbolického ohrazení: výška obvodového náspu kolísá od 0,2 do 0,5 m, s čímž koresponduje i absence vnějšího žlabu. Tento objekt se nejvíce podobá tzv. stanovišti velitele na předpolí Staré Dubé.

Aby byl výčet českých dokladů úplný, zbývá zmínit ještě obléhací práce před jihočeským hradem Husí, dobývaným v roce 1441 (Anderle – Rožmberský – Švábek 1993). V relativní blízkosti hradního jádra útočníci vybudovali

přehrazovací okop, do kterého začlenili drobnější pevnůstku a prakoviště. Vlastní tábor rozbili v podstatně větším odstupu. O jeho poloze dnes svědčí jediný objekt – tzv. stanoviště velitele, které okrouhlým půdorysem, celkovou velikostí a mohutností okružního příkopu ze všeho nejvíce připomene „klasická“ venkovská tvrziště.

Výčet dokladů zakončíme na Moravě. V okolí Nového hradu u Adamova se dochovala dokonce pětice (příp. šestice) oválných či čtvercových objektů obkroužených příkopy, které dosavadní bádání klade do souvislosti s obléháním oddíly Matyáše Korvína v letech 1469–1470 (Konečný – Merta 1976; 1980). Podobně jako na předpolí Husí i zde dané fortifikace, které lze po formální stránce zařadit mezi tzv. stanoviště velitelů, na první pohled evokují venkovská tvrziště, ovšem tentokrát jsou příkopy poměrně mělké, byť někdy i zdvojené. Jestliže

poznání všech dosud uvedených ukázek začíná a končí u povrchového průzkumu, v daném případě máme k dispozici i výsledky archeologické exkavace. Dvě z fortifikací byly protnuty pásovými sondami, které na temenech středových „pahorků“ obnažily kamenné sokly otopných zařízení, v jejichž konstrukcích se uplatňovaly reliéfně zdobené komorové kachle. Takové nálezy jsou překvapivé s ohledem na přechodný ráz vojenských ležení. V daném případě je ale třeba brát v potaz, že obléhání trvalo přibližně rok, tedy včetně řady studených měsíců; skončilo v únoru 1470.

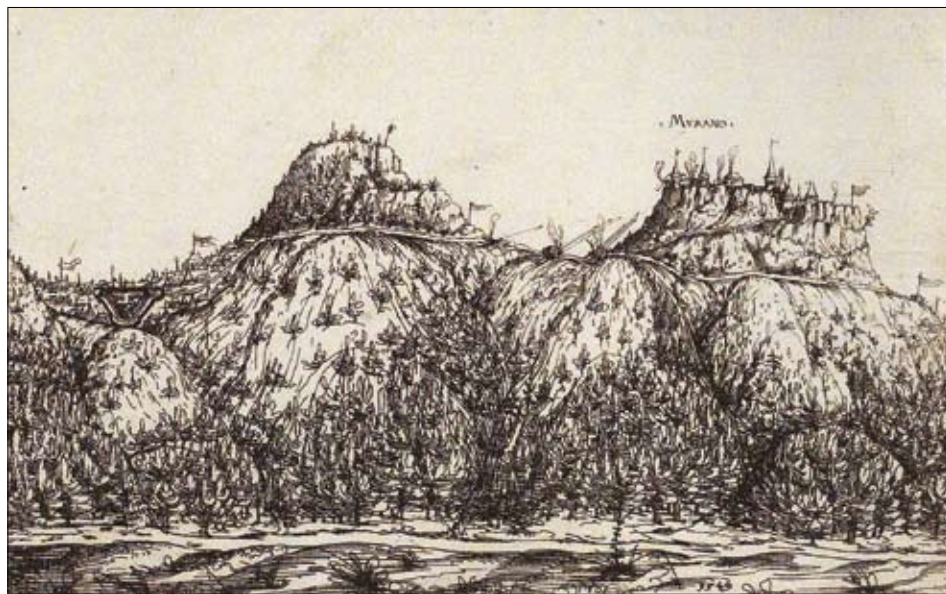
Procházíme-li zahraniční literaturu, brzy seznáme, že doklady obléhacích prací z českých zemí představují v celoevropském rámci skutečné unikum. To platí nejen pro celkový počet evidovaných lokalit, ale i pro některé konkrétní druhy obléhacích prací. Co se týče tzv. stanovišť velitelů, české příklady se jeví jako dosti specifické, a to hlavně kvůli typologicky bohaté škále půdorysů. V zásadě lze říci, že na podobný fenomén nikde jinde nenarazíme. Nicméně připustíme, že (dílčí) vysvětlení může spočívat v rozdílném stupni rozvoje povrchového průzkumu, případně v odlišném náhledu českých badatelů. Řadu objektů, které máme tendenci řadit mezi tzv. stanoviště velitelů, by kupř. němečtí kolegové označili obecnějším termínem *Belagerungsschanze*. Ve středním Německu pak připadneme na několik takto klasifikovaných obléhacích fortifikací (Küntzel 2006; 2008a; 2008b), které se velikostí i půdorysným tvarem podobají tzv. stanovištím velitelů v té podobě, jakou známe z předpolí Husí či okolí Nového hradu u Adamova. Dlužno dodat, že některé tyto německé analogie jsou interpretovány jako opevněná postavení praků, ovšem ryze hypoteticky (Küntzel 2006).

Podobné terénní útvary se dochovaly v okolí alsaského hradu Hohensteinu (Haegel 2006). Pocházejí z obléhání roku 1338 a jsou také interpretovány jako ohrazená prakoviště, což ale tentokrát působí dosti přesvědčivě s ohledem na četné nálezy kamenných projektilů. Zdůrazníme však, že z typologického hlediska (prozatím) unikátní zůstávají objekty z okolí Konopiště, Zbořeného Kostelece, Cornštejna a Siónu, které se vyznačují baštovitými záhyby či výběžky obvodových náspů.

Sledujeme-li zahraniční doklady tzv. stanovišť velitelů, nutně musíme zmínit i pozoruhodnou kruhovou „pevnůstku“ uvnitř rozsáhlého předhradí Spišského hradu. Vznik předhradí obkrouženého kamennou hradbou s hranolovými baštami je badateli tradičně kladen do 40. let 15. století, kdy na hradě sídlil vojevůdce Jan Jiskra z Brandýsa. Všeobecně se má za to, že rozsáhlý opevněný prostor fungoval jako pevné ležení vojska bratříků, přičemž Jiskra měl mít k dispozici drobný kruhový objekt – kamennou věž obkrouženou příkopem (např. Janovská 2009). Prý „chtěl být mezi svými vojáky, kteří na okolní ploše tábořili, ale natolik jim zase nedůvěřoval“ (Plaček – Bóna 2007, 274). Táž charakteristika se ostatně v literatuře objevuje v souvislosti s tzv. stanovišti velitelů v komplexech obléhacích prací z doby poděbradských válek.

Je pravděpodobné, že podobných „pevnůstek“ existuje na Slovensku větší počet, zatím ale stojí stranou pozornosti tamního bádání. Jejich budoucí interpretace ale nebude snadná, nezbytně bude muset být založena na přeshraniční komparaci. Tím se ale naše poznávací možnosti spíše rozostří, neboť se ukáže, že v mnoha lokalitách nebude možné rozhodnout, zda „pevnůstka“ sloužila jako tzv. stanoviště velitele v rámci vojenského ležení, anebo jako předsunutá bašta. Jako jeden příklad za všechny lze zmínit uvažované předsunuté opevnění hradu Cvilína v českém Slezsku (Kouřil – Prix – Wihoda 2000, 42, 46). Svou celkovou topografickou situací a půdorysným tvarem se nápadně podobá zmíněné „pevnůstce“ na předhradí Spišského hradu. A znovu nám tane na mysli interpretace podivné fortifikace u hradu Lichnice.

Neodbytně se vnučuje otázka, zda k výše uvedeným ukázkám ohrazených objektů uvnitř vojenských ležení nalezneme nějaké protějšky v dobových ikonografických pramenech, podle nichž bychom si mohli ověřit obecné interpretace. V daném ohledu ale budeme zklamáni. Sice poměrně snadno posbíráme velké množství nejrůznějších vyobrazení vojenských táborů z pozdního středověku (zvláště ze západní Evropy), poskládáme-li je ale vedle sebe, působí poměrně stereotypně. Dávni malíři, kreslíři a grafici většinou znázornili vojenské ležení jako skupinu těsně vedle sebe rozložených stanů, na detaily, které by nás eminentně zajímaly, zpravidla rezignovali. Před-

Obr. 15: Lept s vyobrazením obléhání slovenského hradu Muráně (okres Revúca, Slovensko), datace 1549 (podle Bóna – Tihányiová 2015, 2).

nostně se zaměřili na vyobrazení těžkých palných zbraní a vrhacích strojů. Jako příklad za všechny budiž uvedeny bohatě iluminované švýcarské městské kroniky z přelomu středověku a novověku, které platí za „zaručený“ zdroj instruktivních výjevů z obléhacích bojů. Pro náš konkrétní účel však jejich prolístování vyzní naprázdno.

Přece se nám ale podařilo objevit natolik podrobné dobové vyobrazení vojenského tábora, že na něm dobře rozpoznáme tzv. stanoviště velitele. Jde o dílčí výjev na deskovém triptychu s babenberským rodokmenem z augustiniánského kláštera v Klosterneuburgu u Vídně, vymalovaném na přelomu 80. a 90. let 15. století. Nás zaujme kruhový medailon s vévodou Leopoldem IV. († 1141), kterak obléhá Regensburg (Angerer – Wanderwitz edd. 1998, 326). Malíř výjev samozřejmě zasadil do reálií pozdního středověku. V prvním plánu veduty spatřujeme ležení útočníků, z něhož nejdetailněji jsou pojednány dva velitelské stany, jeden z nich zdobený erbovní galerií. Oba stany jsou od zbytku ležení kolem dokola odděleny nízkým náspem (zdá se, že bez vnějšího žlabu), do kterého jsou vsazeny jen nahrubo přitesané kůly pleteného plotu. Do samostatně ohrazené plochy pravoúhlého půdorysu se vstupuje po jakési nasypané rampě, zřízené uprostřed jedné strany, kde zcela chybí plot. Takové ohrazení sotva mohlo plnit roli fortifikace v pravém slova smyslu. Před sebou máme ukázkový doklad primárně symbolického vydělení prostoru určeného pro velitele vojska.

Z našeho pohledu neméně důležité svědectví poskytuje lept z roku 1549, jenž zachycuje oblehání středoslovenského hradu Muráně, které proběhlo v tomtéž roce (Bóna – Tihányiová 2015). Lze ověřit, že grafik poměrně věrně zachytil siluetu hradu i okolní horský terén. Ve stejné míře detailu jako opevnění hradu zaznamenal i podobu tábora obléhatelů, ukrytého před střelami obránců v sedle za vysokým kopcem. Ležení je zobrazeno jako nahodile uspořádaná skupina stanů různé velikosti; obvodové ohrazení nelze s jistotou rozpoznat. Uprostřed tábora však naprosto zřetelně spatřujeme samostatně a poměrně mohutně opevněný objekt trojúhelného půdorysu, jehož obvodové opev-

Obr. 16: Detail leptu s vyobrazením obléhání slovenského hradu Muráně. Tábor útočníků s mohutněji opevněným objektem uprostřed (podle Bóna – Tihányiová 2015, 4).

nění sestává z vnitřního mohutného náspu (zpevněného asi košatinou), širokého příkopu a vnější dřevěné stěny v podobě pleteného plotu či palisády. Všechny tři vrcholy trojúhelného půdorysu jsou stejně zaobleny a rozšířeny do podoby bašt. Právě takové flankovací prvky okamžitě evokují tzv. stanoviště velitelů z doby poděbradských válek, jak je známe z okolí Zbořeného Kostelce, Konopiště a Cornštejna.

Co nás ale na vyobrazení pevnůstky uvnitř tábora obléhatelů Muráně zarazí, je podoba její zástavby. Grafik zde zachytil několik drobných objektů – stanů či provizorních přístřešků, které rozhodně nebudí dojem stanoviště velitele. Dva nápadně velké stany, nad nimiž vlají velitelské standardy, naopak vyčnívají mezi řadovými stany vně mohutné ohrazeného prostoru. Daný příklad ukazuje (uvěříme-li realnosti zobrazení), jak ošidná je naše terminologie. Mějme na paměti, že ne každé tzv. stanoviště velitele sloužilo jako ohrazení příbytku velitele. Relativně mohutně opevněné objekty menších rozměrů bychom korektněji měli označovat za jakési pevnůstky, resp. v souladu s dobovými písemnými prameny jako bašty, zmiňované například v souvislosti s dobýváním Konopiště v letech 1466–1467 (Meduna 1994, 243) či Nového hradu u Adamova (Konečný – Merta 1980, 307). Termín stanoviště velitele ale považujeme za natolik vžitý, že jej nemá smysl opouštět.

Třetí vyobrazení, které nás zaujalo, je dřevořez z poloviny 17. století (Wurster – Loibl edd. 1998, 103), který ale poměrně věrně vychází z předlohy z 1. poloviny 16. století (reprodukce viz složka Franz von Sickingen na <https://de.wikipedia.org>). Tento grafický list stojí za naši pozornost zvláště proto, že zachycuje takový druh ohrazení, po kterém nezůstávají v terénu stopy. V popředí výjevu z obléhání porýnského hradu Nannsteinu v roce 1523 spatřujeme vojenské ležení sestávající ze stanů. V jejich středu ale stojí příbytek, který je jako jediný nejspíš zhotoven ze dřeva, jak lze odvodit z vodorovných čar na jeho stěně, evokujících prkna, a trojice čtverhranných, asi zasklených okenních otvorů. Z detailů příbytku dále rozpoznáme erbovní galerii pod hřeben střechy. Stavbička stojí ve středu prostoru obehnaného tarasy – zástěnami s cimbuřím a klíčovými střílnami. Ohrazení vytváří polygonální půdorys, v jehož rozích stojí stany. Tarasy daného druhu zjevně byly typizované a transportovatelné na vozech. Podobně lze uvažovat, že i dřevěný příbytek, podle erbovní galerie interpretovatelný jako velitelský, byl mobilní, buď vcelku, anebo (pravděpodobněji) v rozebraném stavu; zpoza příbytku ostatně vyčnívá loukořové kolo.

Za zmínku stojí i rozměrný dřevořez z roku 1549 s panoramatickým vyobrazením obléhání Ingolstadtu. V rámci rozlehlého vojenského ležení umělec zobrazil několik menších skupinek stanů, obehnaných násypy půlkruhového tvaru (např. Appuhn – von Heusinger 1976, 72–73).

OHRAZENÁ LEŽENÍ

Komplex obléhacích prací v okolí Kostelce vyniká v několika ohledech. Jedním z nich je existence dvojice ležení, která se vzájemně dosti liší po funkční stránce. Ohrazený prostor v poloze Hradečnice (subkomplex A) pravděpodobně sloužil jako tábor v úzkém slova smyslu; palebná postavení zde nezjišťujeme, resp. nebyla by tu výhodná. V jeho těsné blízkosti se zřejmě nacházelo ohrazení pro koně (subkomplex B). Naproti tomu ležení situované blíže k hradu (subkomplex C) současně sloužilo jako postavení praků a ještě bylo nejspíš propojeno s dělostřeleckým postavením níže po svahu (subkomplex D).

Vazba ležení na střelecká postavení praků a děl byla v první řadě podmíněna terénním reliéfem, což se potažmo projevuje v míře výraznosti („čitelnosti“) zásahů do terénu. Dnes už známe řadu variant více či méně těsného prostorového propojení těchto dvou základních složek obléhacích prací. Jako blízkou analogii k subkomplexu C lze uvést poměrně nevelké opevněné postavení obléhatelů na ostrožně proti hradu Grabštejnu (Kypta – Richterová 2004c), ohrazené jak v týlu, tak vůči hradu. I zde zjišťujeme útvar, který interpretujeme jako tzv. stanoviště velitele. Zřejmě zde ale nebyly instalovány praky. Místo charakteristických teras (prakovišť) ale zjišťujeme ukázkově dochovanou baterii tří okopů pro děla. V podobné terénní poloze si husité v okolí Bechyně zřídili rozlehlý tábor, v jehož čele proti hradu se v jedné střelecké linii nacházela dvě prakoviště (jedno z nich určeno zřejmě pro dva stroje) spolu s čtveřicí okopů děl (Kypta – Richterová 2004a).

Obrátíme-li pozornost na lokality z let 1464–1467, ležení úzce spjaté s (dnes rozpoznatelnými) střeleckými postaveními se poměrně dobře dochovalo na ostrožně proti Velkému Vřešтовu (Kypta – Richterová 2003). V čele tábora proti hradu bylo zřejmě rozmístěno několik lafetovaných zbraní, jejichž polohy lze jen hypoteticky určit podle mezer mezi obrannými násypy a okopy. Zato podle rozměrné nasypané terasy bezpečně poznáme místo, kde stál prak. Dále je nutné zmínit ležení u Staré Dubé, které ovšem – zdá se – nemělo přímou prostorovou vazbu na palebná postavení (Durdík 1980). Lze-li to pokládat za společný rys s kosteleckým subkomplexem A, je nutné hned dodat, že dobyvatelé Dubé si tábor rozbili v poměrně malé vzdálenosti od hradního příkopu. A nejenže je rozloha ležení u Dubé o zhruba polovinu menší, hlavně se odlišuje pravouhlým tvarem obvodového ohrazení.

V případech ohrazených ležení je třeba mít na paměti limity komparace, což si názorně uvědomíme na příkladu okolí Konopiště. Právě zde bychom očekávali, že Poděbradovy sbory, které tu působily přes rok, vybudovaly rozsáhlé ležení s dřevohlíněnou obvodovou fortifikací. Nic takového ale nenacházíme. Proto nezbývá než spekulovat, že ležení beze zbytku mohlo (mohla) zaniknout v souvislosti s už připomínanými zámeckými parkovými úpravami a dalšími zásahy do terénu.

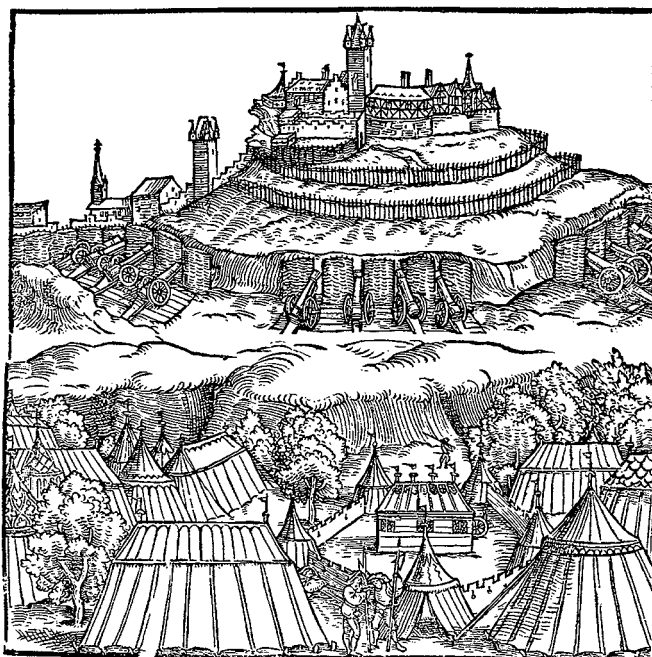
Stran ležení je třeba se ještě zastavit u podoby obvodového ohrazení. Nízké náspy u kosteleckých subkomplexů A, B a C by sotva mohly plnit fortifikační účel. Nepochybně do nich byly osazeny nějaké dřevěné zátaras, vzhledem k celkové délce asi primitivní formy, což ale nemuselo nutně snižovat jejich účelnost. Nejlépe si lze představit souvislou bariéru z nasekaných křovisek a větví stromů, které mohly být kombinovány s relativně krátkými úseky tesařsky zhotovených tarasů. Poměrně drobný kuželovitý útvar v linii obvodového náspu kosteleckého subkomplexu A je unikátní. Lze k němu uvést jen volně analogie, v prvé řadě „pevnůstky“ liniových ohrazení na předpolích hradů Lopaty (Novobilský 2008, 50) a Husí (Anderle – Procházka – Rožmberský 1993). V obou případech šlo ale o ohrazení vybudovaná obléhací primárně za účelem odříznutí hradní posádky od okolí. Navíc si tyto příklady ani neopovídají tvarově.

Jestliže bychom chtěli stručně vystihnout, do jaké míry vyčnívá v celoevropském kontextu schopnost českých dokladů obléhacích prací, nejkřiklavější kontrast nabízejí právě tábory. Zahraniční analogie postrádáme nejen pro rozsáhlé tábory s baštovitými prvky, které známe z lokalit husitské éry (Kypta – Podliska 2014), ale i pro ležení z poděbradské éry, již nejlépe zastupují kostelecké ukázky. Přeshraniční srovnání lze provést jen na úrovni jednotlivých objektů, a nikoli celých areálů jako v českém kontextu. Ve vztahu k obléhacím pracím v okolí Kostelce můžeme jako volnou analogii uvést terénní stopy dobývání alsaského hradu Hohensteinu, jež pocházejí z kampaně roku 1338 (Haegel 2006). V okolí hradu se na čtyřech vyvýšeninách dochovaly drobnější čtverhranné objekty ohrazené mělkými příkopy. Šlo o platformy pro postavení praků, o čemž svědčí nevystřelené kamenné projektily na jejich povrchu. Tyto pozoruhodné objekty jsou ale situovány samostatně, aniž by byly součástí rozsáhlejších a složitěji strukturovaných areálů.

ZÁVĚR

Na samý závěr jsme ponechali kardinální interpretační problém obléhacích prací v okolí Zbořeného Kostelce, totiž relativní a absolutní chronologii. Už jsme naznačili, že jediné vodítko v daném ohledu představují dvě cesty, jež podle všeho souvisejí s vojenskými aktivitami. Jimi jsou (zdánlivě) propojeny tři subkomplexy – A, C, D. I pokud bychom měli jistotu, že dané cesty sloužily obléhatelům v rámci jedné kampaně, nutně se musíme ptát, zda uvedené subkomplexy, jak se dochovaly do dnešní doby, pocházejí ze stejné obléhací akce a do jaké míry byly opakovaně využívány, resp. upravovány.

Kampaně v letech 1449 a 1450 shodně probíhaly po dobu zhruba jednoho měsíce. Dobývání v roce 1467 si naopak vyžádalo čtvrtinu roku. Prvoplánová logika, že dlouhodobější pobyt vojáků zanechá v terénu výraznější stopy, ale tentokrát nemá příliš velkou váhu. Pro srovnání lze použít přibližně čtyřtýdenní obléhání Nového hradu u Kunratic, po němž zůstal zachován překvapivě rozsáhlý komplex terénních úprav (Kypta – Podliska 2014). Nadto nedokážeme uspokojivě zodpovědět otázku, do jaké míry mohly relikty spojené s obléháním v některých polohách v okolí Kostelce zaniknout beze stopy v důsledku nejrůz-

Obr. 17: Dřevěň s vyobrazením porýnského hradu Nannsteinu (okres Kaiserslautern, Porýní-Falc, Německo); polovina 17. století (podle vzoru z 1. poloviny 16. století). Ve vojenském ležení je zobrazen samostatně ohrazený příbytek velitele (podle Wurster – Loibl edd. 1998, 103).

nějších mladších zásahů. Subkomplex C máme sklon datovat do roku 1467 (takto bez výhrad Meduna 1984, 127), a to podle velice blízkých formálních analogií z jiných lokalit (zejména Konopiště a Cornštejn), spjatých s velkou ofenzivou Jiřího z Poděbrad proti šlechtě Matyášova křídla. Znovu si ale připomeňme příklad tzv. stanoviště velitele z předpolí Siónu, pocházejícího z roku 1437. Dobře si pak představíme, že podobný útvar v kosteleckém subkomplexu C mohl vzniknout už na přelomu 40. a 50. let. Tomu by zdánlivě nasvědčovala i skutečnost, že použití praků obléhacími Kostelce máme výslovně doloženo jen k roku 1450 a že jedině v rámci daného subkomplexu zjišťujeme prakoviště. Proti této úvaze lze ale namítnout, že i Poděbradovy oddíly pravděpodobně postavily roku 1467 před Kostelcem prakoviště. A samozřejmě musíme brát do úvahy, že prakoviště z roku 1450 z různých důvodů zanikla. Také ale připusťme, že dochovaná prakoviště byla opakovaně využívána – v roce 1450 i 1467.

I přes četné otázky nad chronologií je třeba zdůraznit, že terénní stopy obléhacích prací v okolí Zbořeného Kostelce představují jednu z nejcennějších lokalit svého druhu. Do značné míry jsou dokonce unikátní, což souvisí s tím, že zde můžeme identifikovat všechny hlavní složky obléhacích prací, které v ostatních lokalitách většinou přetrvaly v podstatně užší typologické škále. V okolí Kostelce nalézáme dvojici vojenských ležení, v jednom případě včetně tzv. stanoviště velitele. Dále zde rozpoznáváme hned několik střeleckých postavení – jak prakovišť, tak okopů děl. Punc unikátnosti pak kosteleckému souboru obléhacích prací dodává rozsáhlá skládka prakové munice. Nikde jinde v Čechách (ostatně ani v Evropě) nenacházíme podobně „čitelnou“ soustavu objektů, jakou představuje toto ležení (subkomplex C) s tzv. stanovištěm velitele a dvojicí prakovišť.

Dlužno dodat, že kostelecké bojiště lze vzácně studo-

vat i z opačné strany. Hrad ponechaný v roce 1467 svěmu osudu dodnes leccos vypovídá o pozdně středověkém vojenství (Razím 2016). Jednak to jsou dochované zbytky zděných a zemních fortifikací, dílem provizorně upravené a přestavěné, resp. nedokončené. A pak také ukázkové stopy záměrného boření.

PRAMENY A LITERATURA

- AČ II: F. Palacký ed., Archiv český čili staré písemné památky české i moravské II. Praha 1848.
- AČ III: F. Palacký ed., Archiv český čili staré písemné památky české i moravské III. Praha 1844.
- AČ V: F. Palacký ed., Archiv český čili staré písemné památky české i moravské V. Praha 1862.
- AČ XXXVII/2: G. Friedrich ed., Archiv český čili staré písemné památky české i moravské XXXVII/2. Praha 1941.
- Anderle, J. – Procházka, Z. – Rožmberský, P. 1993: Hrad Hus a jeho obležení, *Castellologica bohemia* 3, s. 131–136.
- Angerer, M. – Wanderwitz, H. edd. 1998: Regensburg im Mittelalter. Beiträge zur Stadtgeschichte vom frühen Mittelalter bis zum Beginn der Neuzeit. Regensburg (2. vyd.).
- Appuhn, H. – von Heusinger, Ch. 1976: Riesenholzschnitte und Papier-tapeten der Renaissance. Unterschneidheim.
- Berka, M. 1967: Dějiny hradu Kostelce nad Sázavou. Týnec nad Labem.
- Bóna, M. – Tihányiová, M. 2015: Najstaršie vyobrazenie hradu Muráň, *Pamiatky a muzeá* 64, č. 2, s. 2–8.
- Doležalová, K. 2012: Vyhodnocení archeologických nálezů z areálu obléhacího stanoviště z trati Ohrada u Lichnice. Rkp. diplomové práce, Masarykova univerzita Brno.
- Durdík, T. 1980: Povrchový průzkum zaniklého středověkého sídlištního komplexu Stará Dubá, *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka* 21, s. 141–168.
- Durdík, T. 1999: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Praha.
- Durdík, T. 2006: Zum derzeitigen Stand der Studien zu Belagerungswerken vor böhmischen Burgen, in: O. Wagener – H. Laß edd., ...wurfen hin in steine / gröze und niht kleine: Belagerungen und Belagerungsanlagen im Mittelalter. Frankfurt am Main, s. 305–326.
- Frolík, J. 2002: Nálezy z obléhání hradu Lichnice v letech 1428–1429, *Castellologica bohemia* 8, s. 399–408.
- Fröhlich, J. 1991: Středověká opevnění kolem hradu Zvíkova, *Castellologica bohemia* 2, s. 155–160.
- Haegel, B. 2006: Die Belagerung der Burg Hohenstein im Elsass 1251 und 1338, in: O. Wagener – H. Laß edd., ...wurfen hin in steine / gröze und niht kleine: Belagerungen und Belagerungsanlagen im Mittelalter. Frankfurt am Main, s. 259–278.
- Janovská, M. 2009: Spišský hrad, in: M. Novotná ed., *Terra Scepusiensis – Terra Christiana, 1209–2009. Spišský hrad, spišská kapitula, dve centrá v dejinách Spiša*. Levoča, s. 55–81.
- Konečný, L. – Merta, J. 1976: Zjišťovací průzkum středověkých fortifikací v okolí Nového hradu u Adamova, *Archaeologia historica* 1, s. 231–252.
- Konečný, L. – Merta, J. 1980: Pokračování průzkumu středověkých opevnění kolem Nového hradu u Adamova, *Archaeologia historica* 5, s. 305–319.
- Koscelník, P. 2010: Analýza prostorových a formálních vlastností středověkých obléhacích táborů. Rkp. diplomové práce, Západočeská univerzita v Plzni.
- Koscelník, P. 2013a: Využití lidarových dat v archeologii konfliktu středověku: obléhací práce z 15. století, in: M. Gojda – J. John a kol., *Archeologie a letecké laserové skenování krajiny*. Plzeň, s. 190–199.
- Koscelník, P. 2013b: Archeologie konfliktních areálů v Čechách. Rkp. disertační práce, Západočeská univerzita v Plzni.
- Kouřil, P. – Prix, D. – Wihoda, M. 2000: Hrad českého Slezska. Brno.
- Küntzel, T. 2006: Belagerungsburgen in Niedersachsen, in: O. Wagener – H. Laß edd., ...wurfen hin in steine / gröze und niht kleine: Belagerungen und Belagerungsanlagen im Mittelalter. Frankfurt am Main, s. 327–360.
- Küntzel, T. 2008a: Mittelalterliche Belagerungsschanzen im Harz, in: M. Untermann ed., *Archäologie mittelalterlicher Burgen. Mitteilungen der Deutschen Gesellschaft für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit* 20. Paderborn, s. 45–54.
- Küntzel, T. 2008 b: Die „Alte Burg“ beim Hanstein – eine Belagerungsburg des Langrafen von Essen, in: H.-D. von Hanstein ed., *Burg Hanstein. Zur 750-jährigen Geschichte einer eichsfeldischen Grenzfeste*. Duderstadt, s. 81–85.
- Kypta, J. – Podliska, J. 2014: Tábor obléhatelů na předpolí Nového hradu u Kunratic (1420/1421). Povrchový průzkum a srovnání s analogickými lokalitami, *Archeologické rozhledy* 66, s. 609–632.
- Kypta, J. – Richterová, J. 2003: Tábor obléhatelů u hradu Velkého Vřeštova, *Hláška* 14, č. 3, s. 37–40.
- Kypta, J. – Richterová, J. 2004a: Tábor obléhatelů z doby husitských válek u Bechyně, in: *Dějiny staveb* 2003. Plzeň, s. 117–122.
- Kypta, J. – Richterová, J. 2004b: Příspěvek k interpretaci relikvů obléhacích prací u hradu Zvíkova, *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 17, s. 253–260.
- Kypta, J. – Richterová, J. 2004c: Opevněné postavení obléhatelů hradu Grabštejna, *Castellologica bohemia* 9, s. 285–290.
- LOR IV: B. Rynešová – J. Pelikán edd., *Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka IV. 1449–1462*. Praha 1954.
- Mazáčková, J. 2008: K obléhání českých a moravských měst ve středověku, in: *Forum urbes medii aevi* 5. Městské fortifikace ve vrcholně středověkých zeměpanských městech střední Evropy. Brno, s. 312–335.
- Meduna, P. 1984: Pozůstatky středověké militární činnosti u hradu Kostelce nad Sázavou, *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka* 25, s. 119–128.
- Meduna, P. 1986: Komplexy přechodných vojenských objektů ve středověkých Čechách. Rkp. diplomové práce, Univerzita Karlova v Praze.
- Meduna, P. 1994: Povrchový průzkum komplexu obléhacích prací u Konopiště z let 1467–1467, *Castellologica bohemia* 4, s. 243–250.
- Menclová, D. 1972: České hrady I. Praha.
- Měřinský, Z. – Plaček, M. 1991: Terénní pozůstatky fortifikačních systémů v předpolí hradu Cornštejna (k. ú. Bítov, okr. Znojmo), *Castellologica bohemia* 2, s. 161–176.
- Novobilský, M. 2008: Obléhání hradu Lopaty. Rekonstrukce obléhání hradu z roku 1432–1433. Plzeň.
- Plaček, M. – Bóna, M. 2007: Encyklopedie slovenských hradů. Praha.
- Razím, V. 2016: Hrad Zbořený Kostelec jako obranná stavba doby polipanské a poděbradské, *Průzkumy památek* XXIII, č. 1, s. 73–102.
- Richterová, J. 2003: Obléhání středověkých pevností. Rkp. diplomové práce, Univerzita Karlova v Praze.
- SLČ: J. Porák – J. Kašpar edd., *Ze starých letopisů českých*. Praha 1980.
- Sedláček, A. 1900: Hrad, zámky a tvrze Království českého XII. Čáslavsko. Praha.
- Sedláček, A. 1927: Hrad, zámky a tvrze Království českého XV. Kouřimsko, Vltavsko a J.-Z. Bolešlavsko. Praha.
- Šobišek, J. 1946: Rychta peceradská (Historie obce s dějinami hradů Zbořený Kostelec, Týnec nad Sázavou a Konopiště). Peceraď.
- Urbánek, R. 1918: České dějiny III. Věk poděbradský II. Praha.
- Úlovec, J. 1995: Kostelec nad Sázavou (Zbořený Kostelec). Historie hradu a jeho držitelů. Průzkum archivního materiálu a literatury. Rkp. v archivu NPÚ ÚOP SČ v Praze.
- Wurster, H. W. – Loibl, R. edd. 1998: Ritterburg und Fürstenschloß 1. Geschichte. Regensburg.
- Záruba, F. 2004: Zbořený Kostelec, *Castellologica bohemia* 9, s. 177–210.

BEFUNDE NACH DER DREIMALIGEN BELAGERUNG DER BURG ZBOŘENÝ KOSTELEČ (1449, 1450, 1467)

Die Burg Zbořený Kostelec (Bez. Benešov, Mittelböhmen) war dreimal während des sog. Heimatkriegs zwischen den Gegnern und Anhängern Georgs v. Poděbrady belagert. Bei der Belagerung nahmen immer die Truppen der Poděbrads Partei teil. Der erste Eroberungsversuch im Jahre 1449 war misslungen gewesen, weitere zwei Versuche in Jahren 1450 und 1467 waren erfolgreich. Nach 1467 wurde die Burg in Trümmern weiter überlassen. Aus den Schriftquellen erfährt man nicht zu viel zur Belagerung von Kostelec. Man weiß, dass die Kampagnen 1449 und 1450 ähnlich über ungefähr einen Monat dauerten. Die Belagerung 1467 hat im Gegensatz ein Vierteljahr gefordert. Zum Jahr 1450 ist eine kurze Erwähnung vom Einsatz der Geschütze und Schleudermaschinen an der Seite der Belagernden erhalten.

In der bewaldeten und ziemlich gegliederten Umgebung der Burg sind in mehreren Lagen verhältnismäßig deutlich Befunde der mittelalterlichen Feldhandlungen, die in fünf Subkomplexe zu unterscheiden sind. Die als Subkomplex F bezeichnete Geländegestaltung in der Nähe der Burg wird nicht für Relikte nach Belagerungswerken gehalten.

Als Subkomplex A wird das Lager mit Größe von ungefähr 1 ha bezeichnet, das die Belagerer auf einer Anhöhe errichteten, die etwa um 120 m gegen die Burg erhöht ist, annähernd 550 m von der Burg entfernt. Das Ausmaß des Lagers ist bis heute dank dem niedrigen Umfassungswall und dem seichten Außengraben im Gelände deutlich. Der max. 0,5 m hohe Wall diente zum Ankern einer provisorischen Barriere, wie z. B. eines Zauns oder bloß grob gehauener Äste. Innerhalb des umfriedeten Geländes befinden sich etliche Gruben, die sich für Relikte nach provisorischen Unterkünften halten lassen. Im südöstlichen Umfriedungsabschnitt ist ein deutlicher, aber verhältnismäßig kleiner kegelförmiger, etwa 1,5 m hoher Erdwall eingegliedert, dessen Zweckbestimmung nicht klar ist.

Als Subkomplex B wird ein gebogener niedriger, nahe dem Subkomplex A situierter Erdwall mit einem seichten Außengraben bezeichnet. Dieses Geländegebilde wird als geschütztes Vorfeld vom Lagerkern (Subkomplex A) gedeutet. Aber den Hauptgrund, um dessen wegen die Belagernden bereits da die Umfriedung bauten, sieht man in der Wasserquelle, die heute als nasse Stelle an der Erdwallinnenseite erscheint. Es mag wohl eine Tränke für Pferde gewesen sein, an denen die Belagerer bestimmt mehrere Zehner brauchten. Es befand sich hier eine geeignete Koppel, in der dichten Lagernähe, mit Wasserquelle und abseits des Schlachtgetümmels.

Auf einem Plateau südlich vom Subkomplex A befand sich ein weiteres Lager der Belagerer, das die Autoren als Subkomplex C bezeichnen. Dieses Gelände ist an der Nord- und Nordostseite mit einem langen Linienwall begrenzt, der in einem mäßigen Bogen langsam am Seitenhang einer natürlichen Mulde sinkt. In seiner gegen die Burg orientierten Südfront befinden sich etliche ausdrucksvolle Objekte, unter denen das mit Linienwällen befestigte Gebilde von zweiteiliger Anlage am deutlichsten wirkt. Die Südfront bilden weiter nach Westen zwei ausgedehnte Terrassen. An der Westseite, wo die Umfriedung überhaupt nicht erbaut wurde, zeichnet das Ausmaß vom Subkomplex ein Weg mittelalterlichen Alters aus. Zu dieser Terrassenstufe ist ein weiterer Weg angeschlossen, der offenbar zum ursprünglichen Eingang des selbständig umfriedeten Bereichs auf dem Scheitel der Anhöhe führte. Die Hänge der Mulde bedecken in Umgebung des Weges Gruben und Terrassen unterschiedlicher Gestalt von verschiedenen Maßen. Das Flächenausmaß des Subkomplexes C beträgt ca. 1,3 ha, seine Südfront ist von der Burg ungefähr 310 m entfernt, mit Überhöhung von 40–50 m.

Das selbständig umfriedete Gebilde im Subkomplex C wird von den tschechischen Forschern traditionell als sog. Kommandantenstellung bezeichnet. Zwei ausgedehnte Terrassen in seiner westlichen Nachbarschaft dienten ohne Zweifel als Stellungen für die Schleudermaschinen (Bliedstellungen). In ihrer Umgebung befinden sich viele nicht abgeschossene Steingeschosse ovaler oder runder Form mit Größe bis zu 90 cm. Die Gruben und Terrassenstufen werden als Reste nach Wohn- und Betriebsüberdachungen gedeutet. In der Umgebung der Burg erhielten sich noch zwei selbständig situierte

Geschützstellungen. Auf diese Weise werden die Systeme von Gruben und Linienrinnen sowie -wälle (Subkomplexe D und E) an den Hängen nordwestlich und südlich von der Burg gedeutet.

Keiner einzige der Subkomplexe lässt sich einer konkreten Militäraktion zuordnen. Das einzige chronologische Merkmal stellen zwei Wege dar, die allem Anschein nach mit militärischen Aktivitäten zusammenhängen. Sie verknüpfen drei Subkomplexe – A, C, D. Es lässt sich nur spekulieren, inwieweit jene Areale wiederholt verwendet, bzw. adaptiert wurden. Zur sog. Kommandantenstellung im Subkomplex C lassen sich einige Analogien in Böhmen und Mähren finden (s. Durdík 2006). Diese Belege werden gewöhnlich in Zusammenhang mit Belagerungskampagnen der 1460er Jahre gebracht. Es ist nicht gelungen direkte Analogien im Ausland nachzusuchen. Im Bezug zu den ikonografischen Quellen, man kennt nur drei Abbildungen von den selbständig umfriedeten Objekten im Rahmen der Truppenlager.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Umgebung der Burg Zbořený Kostelec (Kosteletz, Bez. Benešov), digitales Geländemodell: A-E – Subkomplexe der Belagerungswerke; F – Geländereликte unbekannten Ursprungs; G, H – die mit den mittelalterlichen Militäraktivitäten zusammenhängenden Wege; I – Burg (Bearbeitung mit Unterlage der Daten vom ČÚZK [Tschechisches Landvermessungs- und Katasteramt] J. Marounek, 2016).

Abb. 2: Belagerungswerke in der Umgebung von Zbořený Kostelec, Digitalmodell vom Gelände der Subkomplexe A und B (Bearbeitung mit Unterlage der Daten vom ČÚZK J. Marounek, 2016).

Abb. 3: Belagerungswerke in der Umgebung von Zbořený Kostelec, Subkomplexe A (oben) und B (unten), Gesamtanlageplan: gelb – Kronen der Linien-Erdwälle; grau – später entstandene Wege; orange – mittelalterlicher Weg; blau – nasse Fläche (Vermessung und Zeichnung der Autoren, 2015–2016).

Abb. 4: Belagerungswerke in der Umgebung von Zbořený Kostelec, Subkomplex C, Gesamtanlageplan: gelb – Kronen der Linien-Erdwälle; grau – später entstandene Wege; orange – mittelalterliche Wege; braun – Kumulation der Schleudermaschinengeschosse (hellbraun – niedrigere Konzentration); braune Punkte – einzelne Schleudermaschinengeschosse; braune Ringe – neuzeitlich verschobene Schleudermaschinengeschosse (Vermessung und Zeichnung der Autoren, 2015–2016).

Abb. 5: Belagerungswerke in der Umgebung von Zbořený Kostelec, Subkomplexe D (links), E (in der Mitte), F (rechts) – Geländegestaltungen unbekannter Zweckbestimmung: grau – später entstandene Wege; orange – mittelalterlicher Weg (Vermessung und Zeichnung der Autoren, 2015–2016).

Abb. 6: Belagerungswerke in der Umgebung von Zbořený Kostelec, Subkomplex A, auffallendes kegelförmiges Gebilde in der Umfassungswalllinie, Ansicht von Nordosten (Foto J. Marounek, 2015).

Abb. 7: Belagerungswerke in der Umgebung von Zbořený Kostelec, Subkomplex A, nordöstlicher Umfriedungsabschnitt, Ansicht aus der Außenseite (Foto J. Marounek, 2015).

Abb. 8: Belagerungswerke in der Umgebung von Zbořený Kostelec, Subkomplex C, sog. Kommandantenstellung, Südecke, Ansicht von Westen (Foto Z. Neustupný, 2015).

Abb. 9: Belagerungswerke in der Umgebung von Zbořený Kostelec, Subkomplex C, moosbewachsene Schleudermaschinengeschosse im Rücken der Abschußstellungen, Ansicht von Norden (Foto J. Kypta, 2016).

Abb. 10: Belagerungswerke in der Umgebung von Zbořený Kostelec, Subkomplex C, ein Depot der Schleudermaschinengeschosse bei der Ostseite der westlichen Abschußstellung, Ansicht von Nordwesten (Foto J. Kypta, 2016).

Abb. 11: Belagerungswerke in der Umgebung von Zbořený Kostelec, Subkomplex C, eines der Schleudermaschinengeschosse bei der Ostseite der westlichen Abschußstellung (Foto J. Kypta, 2016).

Abb. 12: Zipser Burg (Bez. Levoča, Slowakei), die als stabiles Truppenlager gedeutete ausgedehnte Vorburg, vor dem linken Wehrturm ein rundes, als Kommandantenstellung gedeutetes Gebilde (Foto V. Razín).

Abb. 13: Zipser Burg, Vorburg, neuzeitlich gestaltete Reste der sog. Kommandantenstellung (Foto L. Repta, Quelle Wikimedia commons).

Abb. 14: Detail vom Tafeltriptych mit dem Babenberg-Stammbaum aus

dem Augustinerstift Klosterneuburg (Niederösterreich), Wende der 1480er und 1490er Jahre. Ausschnitt vom Medaillon mit Belagerung der Stadt Regensburg. Im Lager der Angreifer sind zwei Kommandantenzelle (das eine mit der Wappengalerie) mit selbständiger Umfriedung abgebildet, die vor allem symbolische Bedeutung besaß (nach Angerer-Wanderwitz [Hrsg.], 1998, 326).

Abb. 15: Belagerung der slowakischen Burg Muráň (Bez. Revúca), Radierung, 1549 datiert (nach Bóna – Tihányiová 2015, 2).

Abb. 16: Belagerung der slowakischen Burg Muráň, Radierung, Detail.

Lager der Angreifer mit dem massiver befestigten Objekt in der Mitte (nach Bóna – Tihányiová 2015, 4).

Abb. 17: Abbildung der Burg Nannstein am Rhein (Lk. Kaiserslautern, Rheinland-Pfalz, Deutschland), Holzschnitt, Mitte des 17. Jahrhunderts (nach Muster aus der 1. Hälfte des 16. Jahrhunderts). Im Truppenlager ist die selbständig umfriedete Kommandantenunterkunft abgebildet (nach Wurster – Loibl [Hrsg.] 1998, 103).

(Übersetzung J. Noll)